

UDK: 32-05Kovačević, D.
329(497.5)HSS"192/193"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 31. 7. 2023.
Prihvaćeno: 31. 8. 2023.

DOI: <https://doi.org/10.22586/csp.v55i3.27196>

Prilog biografiji Dragutina Karle Kovačevića

PAULINA RADONIĆ VRANJKOVIĆ

Leksikografski zavod Miroslav Krleža
Zagreb, Hrvatska
paulina.radonic.vranjkovic@lzmk.hr

Rad na temelju arhivske građe, suvremenoga tiska i relevantne literature donosi političku biografiju Dragutina Kovačevića (1870. – 1942.). Njegov se politički put prati kronološki, od članstva u Hrvatskoj seljačkoj stranci, kojoj je bio potpredsjednik 1923. – 1929. i na čijoj je listi biran za saborskoga pa skupštinskoga zastupnika, pristajanja uz režim Šestosiječanjske diktature 1930., za koje je potpredsjednik Jugoslaven-ske nacionalne stranke i Narodne skupštine, te kroz iskustvo u logorskom sustavu Nezavisne Države Hrvatske. Propituje se njegov položaj u Hrvatskoj seljačkoj stranci i pobude pristupanja režimu.

Ključne riječi: Hrvatska seljačka stranka; narodni zastupnici; Dragutin Kovačević; Šestosiječanjska diktatura; logori Nezavisne Države Hrvatske

Uvod

Seljak i političar Dragutin (Karla, Karlo)¹ Kovačević bio je 20-ih godina XX. stoljeća jedan od dva seljačka potpredsjednika Hrvatske seljačke stranke. U zaokretu od dotadašnje politike, 1929. kao najviše rangirani stranački dužnosnik priklonio se režimu Šestosiječanjske diktature. Ne samo zahvaljujući statusu u vrhu stranke, Kovačević je dotad bio političar poznat i izvan lokalnih okvira, odnosno izvan užega zavičaja Novske i Slavonije. Za diktature je proklamiran u vođu režimskoga seljačkog pokreta te bio imenovan na nekoliko visokih funkcija. Te okosnice njegove političke djelatnosti razlog su brojnih referenci na Kovačevića u hrvatskoj historiografiji između dvaju

---

¹ Dragutin je ime koje je Kovačević upotrebljavao u političkom životu do 1929., dijelom se tako potpisivao i 1930., a potom mahom upotrebljava ime Karla. Kao Karla je bio poznat i u svojem kraju (vidi: „Nješto o kandidatima hrvatske pučke seljačke stranke”, *Hrvatske novine* (Virje), 25. 4. 1906., 2), pa mu je to ime uklesano na spomen-ploči žrtvama Drugoga svjetskog rata u Jazavici. Vidi: BULJAN, HORVAT, *Žrtve Drugoga svjetskoga rata i poraća*, 170. Inačica Karlo vjerojatno se proširila jer se Karla percipiralo kao žensko ime.

svjetskih ratova. Jedini pak cjelovitiji biografski osvrt članak je u *Hrvatskom biografskom leksikonu*.²

U ovom se radu donosi Kovačevićeva potpunija biografija temeljena na arhivskim i objavljenim izvorima, novinstvu i literaturi te se opširnije razmatra motiv(e) njegova prilaska šestosiječanjskom režimu. Od arhivskoga gradiva ponajviše je korišteno ono u Hrvatskom državnom arhivu, napose fond Upravno odjeljenje Savske banovine te zbirke dokumenata Građanske stranke i društva i Politička situacija, iz koje je pak najveća pozornost dana izvješćima slanim višim instancama iz Kotarskoga načelstva u Novskoj jer je taj kotar bio Kovačevićeva politička baza. Dijelove njegove biografije razjasnili su i dokumenti iz osobnoga fonda obitelji Radić te onoga Đure Šurmina. Pabirci iz Kovačevićeve ostavštine, koja je pretpostavljam bila opsežnija, objavljeni svojedobno u izdanju *Analii NOR-a Novska*, daju malen uvid u početak Kovačevićeve političke djelatnosti i donekle u posljednji dio njegova života. Potonje je поближе osvjetljeno i memoarskim zapisima onih s kojima je Kovačević robijao u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Rad je podijeljen na cjeline koje prate prijelome u Kovačevićevu političkom životu. Težište je na njegovu djelovanju 30-ih godina i kolaboraciji sa šestosiječanjskim režimom.

U Hrvatskoj seljačkoj stranci

Kovačević je rođen 25. listopada 1870. u selu Jazavica kraj Rajića u tadašnjem kotaru Novska. Pučku školu završio je u Rajiću. Njegovo je imanje od oko 8 ha početkom 30-ih godina bilo među najbogatijima u selu, pa ako je dio i naslijedio od oca, koji je umro već 1874.,³ dio je svakako i sam priskrbio, primjerice motorni mlin u prvoj polovini 20-ih godina.

Kovačević je 1905., dakle u zreloj dobi od oko 35 godina, pristupio HPSS-u⁴ i na kraju te godine postao članom stranačkoga Glavnog odbora.⁵ Navod iz 1930. koji početak Kovačevićeva političkoga djelovanja bez поблиžih detalja stavlja u 1892.⁶ vjerojatno je odraz političkoga trenutka kad se Kovačeviću,

² RADONIĆ VRANJKOVIĆ, „Kovačević, Karla”, 769-770. Usp. i njegov životopis u: *Prvo jugoslovensko narodno predstavništvo*, 69 te HR-HDA-144-SBUO, kut. 47, 20281/1930, gdje je u izvještaju osječkoga okružnog inspektora Upravnom odjeljenju Kraljevske banske uprave Savske banovine o novoimenovanim bancim vijećnicima od 17. 7. 1930. donijeta opširna Kovačevićeva biografija.

³ HR-HDA-144-SBUO, kut. 47, 20281/1930, Izvještaj osječkoga okružnog inspektora Upravnom odjeljenju Kr. banske uprave Savske banovine o novoimenovanim bancim vijećnicima od 17. 7. 1930.

⁴ Hrvatska pučka seljačka stranka, osnovana na kraju 1904., mijenja 1920. ime u Hrvatska republikanska seljačka stranka i 1925. u Hrvatska seljačka stranka, pa će se u skladu s tim u članku koristiti kratice HPSS, HRSS i HSS.

⁵ „Glavni odbor H. P. S. S.”, *Hrvatske novine*, 4. 1. 1906., 2.

⁶ D. B. [Dragan Bubić], „Seljak iz Jazavice”, *Seljačka božićnica, kalendar za 1931.* (Zagreb), 62.

koji se te godine opredijelio za suradnju s režimom, željelo pripisati političko djelovanje odvojeno od HSS-a. Kovačević se najkasnije na početku 1905. upoznao sa Stjepanom Radićem, koji je za ciljanih posjeta selima nastojao i uspijevao pridobiti određene seljake za svoju stranku.⁷ S blago intoniranom zamjerkom Radić 1912. navodi da su Kovačevića u širenju stranke izvan Rajiča sputavali velika obitelj i rad u seljačkoj zadruzi u Jazavici nedjeljom, danom koji se načelno iskorištavao za izbornu agitaciju.⁸

Ipak, popriličnu političku samostalnost Kovačević je pokazao već tijekom saborskih izbora u kotaru Novska u svibnju 1906. U pismu Stjepanu Radiću od 4. svibnja Kovačević objašnjava da je, procijenivši da ne može pobijediti na izborima te da bi njegovo ustrajanje na kandidaturi samo razbilo oporbenne redove i dovelo do ponovnog izbora kandidata vladajuće Narodne stranke Gjure Dedovića, svoje glasove ustupio kandidatu Hrvatske stranke prava odnosno Hrvatsko-srpske koalicije Augustu Harambašiću, koji je potom i izabran za zastupnika. Smjenjivanje Narodne stranke, odnosno „mađarona” s vlasti bio je za tih izbora, prvih nakon silaska s banske stolice Dragutina Khuen-Héderváryja, glavni cilj oporbenih stranaka koje su se na tragu politike „novoga kursa” okupile u Hrvatsko-srpsku koaliciju.⁹ Kovačevićev potez bio je dakle u skladu s glavnim ciljem oporbe. Pa iako je zanemario činjenicu da je predsjednik njegove stranke bio protiv politike „novoga kursa”,¹⁰ Kovačević svoj *ad hoc* potez nije držao pogrešnim i bio je iznenađen primivši Radićev brzojav s ultimatumom „ili kandidirajte ili sa takvim pristašama izstupite iz stranke”.¹¹ Radić je očito držao da je Kovačević na izborima trebao provjeriti uspješnost svojega agitiranja za HPSS, izbore shvatiti kao priliku za daljnju promociju stranke i ne kompromitirati se podupiranjem „gospodskih” stranaka, pa makar onih u oporbi. To je, čini se, ostao jedini Kovačevićev sukob s predsjednikom stranke i po svemu sudeći brzo je izglađen. Već u kolovozu te godine nastavljaju s organiziranjem stranke; Stjepan Radić poziva Kovačevića da mu se pridruži u Starom Petrovu Selu, gdje je sazvao javnu skupštinu,¹² a nekoliko godina poslije baš će Dedovićev poraz držati Kovačevićevim uspjehom u novljanskom kotaru.¹³

Poslije neuspjele kandidature na saborskim izborima 1908.,¹⁴ Kovačević je 1910., nakon proširenja izbornoga prava koje je povećalo broj izbornika, izabran za zastupnika kotara Novska.¹⁵ Na saborskim izborima 1911. nije iza-

⁷ „Sastanci u broskom i novskom kotaru”, *Hrvatski narod* (Zagreb), 13. 3. 1905., 1.

⁸ S. RADIĆ, *Devet seljačkih zastupnika*, 20.

⁹ SABOTIĆ, MATKOVIĆ, „Saborski izbori i zagrebačka izborna tijela”, 168.

¹⁰ BIONDICH, *Stjepan Radić*, 93-95.

¹¹ HR-HDA-815-OR, kut. 7, 1.3. Korespondencija, 183. Kovačević, Dragutin.

¹² Prijepis Radićeve poruke na dopisnici u: „Iz zaostavštine Dragutina-Karle Kovačevića”, 31.

¹³ S. RADIĆ, *Devet seljačkih zastupnika*, 20.

¹⁴ „Kandidati Hrvatske Pučke Seljačke Stranke”, *Dom* (Zagreb), 9. 1. 1908., 2.

¹⁵ Na saborskim izborima od 20. travnja nije uspio (vidi: Dragut. [Dragutin] KOVAČEVIĆ, „Izbor narodnoga zastupnika u Novskoj”, *Dom*, 4. 5. 1910., 1-2), ali su mu izbori od

bran; naprotiv, prema pisanju *Obzora*, njegov je izbor bio silom spriječen tako što je oblasna vlast, uvidjevši da je Kovačević u znatnoj prednosti, uz pomoć oružnika glasanju pripustila samo izbornike vladina kandidata, koji je tako i pobijedio s dva glasa više.¹⁶ Neuspjelo se kandidirao i na saborskim izborima 1913.,¹⁷ na kojima je zahvaljujući prethodnom sporazumu s mađarskim ministrom predsjednikom i dogovorenoj izbornoj geometriji s banom Ivanom Skerleczom pobijedila Hrvatsko-srpska koalicija.¹⁸ Vladko Maček sjećao se da su u onim kotarima u kojima su kandidati HPSS-a imali izgleda ostale stranke složno istaknule jednoga protukandidata,¹⁹ pa je HPSS tako osvojio samo tri saborska mandata.²⁰ Osim u najvišem predstavničkom tijelu u Hrvatskoj, Kovačević je političko iskustvo stjecao i kao zastupnik u županijskoj skupštini Požeške županije, u koju je u listopadu 1911. izabran na mandatno razdoblje od pet godina.²¹

Kovačević je vojnu obvezu odslužio 1893. u osječkoj 78. pješačkoj pukovnici. Iako je dakle bio vojno sposoban, za Prvoga svjetskog rata nije služio vojsku.²² U Austro-Ugarskoj Monarhiji postojala je mogućnost da jedini hranitelj obitelji bude oslobođen vojne obveze nakon što odsluži deset tjedana u vojsci – ne nalazim je li Kovačević odradio tu obvezu – i potom uđe u rezervu, *Ersatz Reserve*, iz koje je mogao biti poslan na frontu tek u slučaju opće mobilizacije.²³ Odredba se, pretpostavljam, nije vjerno provodila – krajnji, doduše fikcionalni, odraz bijede u koju su zapadale obitelji s jedinim hraniteljem na fronti prikazao je Mihovil Pavlek Miškina u pripovijetci *A djeca*?²⁴ – jer bi njezino poštovanje vjerojatno izuzelo velik broj muškaraca iz vojske. Ostaje neodgovoreno pitanje je li primjena spomenute odredbe u Kovačevićevu slučaju bila dokaz pravne uređenosti Austro-Ugarske ili se Kovačević poslužio nekim osobnim kontaktima odnosno uslugom nekoga od stranačkih kolega da se oslobodi vojne obveze; pomoći mu je primjerice mogao Đuro Basariček, koji je od 1916. bio tajnik Središnjega zemaljskog odbora za zaštitu porodica

28. listopada donijeli pobjedu u Novskoj (vidi: Gjuro SEKULIĆ, „Izbori u Novskoj”, *Dom*, 16. 11. 1910., 2).

¹⁶ Stjepan RADIĆ, „Uži izbor u Novskoj”, *Dom*, 20. 12. 1911., 3.

¹⁷ „Kandidati Seljačke Stranke”, *Dom*, 3. 12. 1913., 1.

¹⁸ BULIĆ, „Politika Hrvatsko-srpske koalicije uoči Prvoga svjetskog rata”, 441-450.

¹⁹ MAČEK, *Memoari*, 36.

²⁰ „Stranački sastav sabora”, *Jutarnji list* (Zagreb), 18. 12. 1913., 2.

²¹ „Izbor za županijske skupštinare”, *Glasnik županije požeške* (Požega), 14. 10. 1911., 4. Nepotpisani novinar primijetio je da je od kandidata HPSS-a izabran jedino Kovačević, koji je „sa svojim pristašama naročito onim iz općine Rajić i Lipovljani radio i korteširao dan i noć”. Takvu rezultatu moguće je presudila i mala izlaznost na izborima: od 1740 izbornika glasanju je pristupilo samo njih 280.

²² HR-HDA-144-SBUO, kut. 47, 20281/1930, Izvještaj osječkoga okružnog inspektora Upravnom odjelenju Kr. banske uprave Savske banovine o novoimenovanim banskim vijećnicima od 17. 7. 1930.

²³ GREEN, „Austria-Hungary, Army, 1914-1918”, 86.

²⁴ PAVLEK MIŠKINA, *A djeca?*, 60-64.

mobiliziranih i na ratištu poginulih vojnika te sudac na zagrebačkom kotarskom sudu.²⁵

Kao stari član stranke, s iskustvom saborskoga zastupnika, a vjerojatno i zbog prisnosti sa Stjepanom Radićem (suvremenik Dragutin Hrvoj zapisao je da je Kovačević bio „osobiti miljenik” Antuna, a da je Stjepan do njega „mnogo držao”²⁶), Kovačević je u listopadu 1918. kao predstavnik HPSS-a ušao u plenum Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba i bio zamjenik Stjepana Radića u njegovu Središnjem odboru.²⁷ U pauzama između sjednica boravio je u svojem selu, možda zbog seoskih jesenskih radova. Naime, 26. studenog popodne je na sjednici plenuma, a dva dana poslije iz Jazavice pismom Narodnom vijeću prosvjeduje zbog isključenja Radića iz Središnjega odbora,²⁸ držeći takav postupak prema predsjedniku HPSS-a uvredom i za stranku i za seljaštvo, koje je „već dvije trećine u seljačkoj stranci”.²⁹ Navedeni broj stranačkih pristaša među seljacima u tom je trenutku možda i preuveličan da bi se dalo na važnosti Radiću i HPSS-u, no moguće je da je Kovačević svoju procjenu temeljio na obilasku terena.

U Kraljevstvu odnosno Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca Kovačevićev stranački i politički uspon je pravocrtan. S Radićem je u veljači 1919. izabran za delegata HPSS-a u Privremenom narodnom predstavništvu, no nije prisustvovao sjednicama jer su obojica već u veljači 1920. povukla vjerodajnice.³⁰ Kao nositelj liste za Požešku županiju (županijama su u stranačkim glasilima nazivali izborne jedinice), Kovačević je 1920. izabran u Ustavotvornu skupštinu³¹ te 1923.³² i 1925.³³ u Narodnu skupštinu. Za narodnoga zastupnika izabran je i na skupštinskim izborima 1927., kad je bio nositelj liste za Virovitičku županiju.³⁴ Od srpnja 1923. Kovačević je potpredsjednik stranke,³⁵ što je potvrđeno i u svibnju 1927.³⁶ te u kolovozu 1928., kad je nakon Radićeve smrti Vladko Maček određen da obavlja „poslove predsjednika” HSS-a.³⁷

²⁵ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Dr. Đuro Basariček*, 40-41.

²⁶ HR-HDA-800-OFHD, kut. 2, *Moral u hrvatskoj politici*, str. 1.

²⁷ ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, MATIJEVIĆ, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*, 87, 90.

²⁸ Radić se suprotstavljao bezuvjetnu ujedinjenju Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom i odbio je biti članom delegacije koju je Narodno vijeće slalo u Beograd, što je aklamativno potvrđeno i na glavnoj skupštini HPSS-a u zagrebačkoj Streljani 25. studenog, te je najposlije 26. studenog isključen iz Središnjega odbora. Vidi: *Isto*, 63-64.

²⁹ *Isto*, 506.

³⁰ JANJATOVIĆ, *Politički teror*, 167.

³¹ „Izabrani zastupnici hrvatske seljačke stranke”, *Slobodni dom*, 8. 12. 1920., 2.

³² „Hrvatsko narodno zastupstvo izabrano dne 18. ožujka 1923.”, *Slobodni dom*, 22. 3. 1923., 3.

³³ HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 231.

³⁴ Stjepan RADIĆ, „Jedini predstavnici naroda hrvatskoga”, *Slobodni dom*, 14. 9. 1927., 2.

³⁵ „Zaključci glavnoga odbora HRSS na sjednici od 1. srpnja 1923.”, *Slobodni dom*, 4. 7. 1923., 2.

³⁶ „Sjednica glavnoga odbora HSS”, *Dom*, 22. 5. 1927., 7.

³⁷ „Vodstvo Hrvatske seljačke stranke i Presjedništvo Hrvatskoga Seljačkoga kluba”, *Dom*, 15. 8. 1928., 3.

U Narodnoj skupštini bio je od 1925. do 1928. predsjednik stranačkoga kluba zastupnika.³⁸ Kovačević je od sredine 20-ih godina bio i u upravi gospodarskih institucija HSS-a, pa je 1925., uz Josipa Predavca, izabran za potpredsjednika Hrvatskoga seljačkog doma³⁹ i otad do 1929. bio u ravnateljstvu Hrvatske zadružne seljačke banke.⁴⁰ Poput drugih stranačkih prvaka, dao je i poticaj osnivanju ogranaka kulturno-prosvjetne organizacije Seljačka sloga, 1926. u Pakracu i 1927. u rodnoj Jazavici,⁴¹ kojemu je potom do 1929. bio predsjednik uprave.⁴²

Kovačević je dakle u 20-im godinama XX. stoljeća političar poznat i izvan okvira svojega i okolnih kotara. Očito uspješno usklađujući obveze na obiteljskom imanju s onima koje su se očekivale od skupštinskoga zastupnika odnosno stranačkoga prvaka, bio je poznat kao neumoran stranački agitator, primjerice Miroslav Krleža nazivao ga je „korteš Karla“⁴³, Ivan Ribar pak, ne bez zajedljivosti, „pučki tribun“.⁴⁴ I nekoliko nasumičnih primjera iz Kovačevićeva stranačkoga djelovanja iz prve polovine 20-ih godina koje slijedim po izvješćima u *Slobodnom domu* to potvrđuju. U veljači i ožujku 1922. agitirao je za stranku na južnom⁴⁵ pa na sjevernom Jadranu.⁴⁶ U veljači 1923. predvodio je predizborne pouzdane sastanke u Sarajevu,⁴⁷ potom u ožujku nakon skupštinskih izbora – jer, kako pokazuje navedeni primjer Kovačevićeve agitacije iz 1922., zastupnici HSS-a stalno su agitirali, odnosno bili prisutni u narodu, bez obzira na vrijeme održavanja izbora – držao govor na velikoj stranačkoj skupštini u Požegi.⁴⁸ Zasigurno je istodobno imao i pouzdane sastanke u novljanskom kotaru, ali ih stranačko glasilo nije zabilježilo.

Izvještaj o banskim vijećnicima iz 1930. potvrđuje mu politički put bez afera.⁴⁹ Naravno, prosljeđeni podaci ovisili su o onom tko ih je prikupljao, neke su informacije izvjestitelju mogle biti nepoznate ili ih je svjesno mogao prešutjeti. Kako je u navedenom izvještaju u biografskim podacima o novogradiškom političaru Andriji Beriću, također bivšem članu HSS-a,⁵⁰

³⁸ *Prvo jugoslovensko narodno predstavništvo*, 69.

³⁹ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Gospodarstvo kao sredstvo političke prisile”, 207.

⁴⁰ *Isto*, 217.

⁴¹ LEČEK, *Seljačka sloga*, 15, 225.

⁴² *Isto*, 220-221.

⁴³ KRLEŽA, *Deset krvavih godina*, 228.

⁴⁴ RIBAR, *Politički zapisi*, sv. 2, 104.

⁴⁵ „Glavni blagdan osamstoljetne dubrovačke republike”, *Slobodni dom*, 6. 2. 1922., 7.

⁴⁶ „U Hrvatskom Primorju”, *Slobodni dom*, 20. 3. 1922., 7.

⁴⁷ Dragutin KOVAČEVIĆ, „Izvještaj narodnog zastupnika Dragutina Kovačevića”, *Slobodni dom*, 25. 2. 1923., 7.

⁴⁸ Rude BAČINIĆ, „Republikansko slavlje u Požegi s 40 tisuća naroda”, *Slobodni dom*, 30. 3. 1923., 2-3.

⁴⁹ HR-HDA-144-SBUO, kut. 47, 20281/1930, Izvještaj osječkoga okružnog inspektora Upravnom odjelenju Kr. banske uprave Savske banovine o novoimenovanim banskim vijećnicima od 17. 7. 1930.

⁵⁰ Berić je iz HSS-a isključen na početku 1928. zbog javnoga kritiziranja Radićeva sporazuma s Pribićevićem. Vidi: Imbro ŠTIVIĆ, „Kotarska organizacija za Novu Gradišku”, *Dom*,

spomenut postupak koji se protiv Berića zbog nekakve prijevare vodio na novogradiškom sudu,⁵¹ u slučaju Kovačevića vjerojatno se nije radilo o namjernom zataškavanju. A potencijalna afera, koja međutim nije došla do javnosti, zakotrljala se 1922. kad je otkriven manjak novca u seljačkoj zadrugi u Jazavici čiji je Kovačević bio blagajnik.⁵² Izvješće revizora Središnjega saveza hrvatskih seljačkih zadruga za razdoblje od 1918. do kraja 1921. teretilo je najizvrsnije Kovačevića kao blagajnika našavši uzrok manjka novca u manipuliranju zadružnom gotovinom (primjerice izdavanjem zajmova u iznosima većim nego što dozvoljavaju zadružna pravila te bez osiguranja). Kovačević, koji je od početka 20-ih godina bio član ravnateljstva Središnjega saveza hrvatskih seljačkih zadruga,⁵³ pravdao se na poziv da uprava zadruge u Jazavici nadoknadi gubitak pobrojivši režimske represalije koje je osobito on pretrpio u noj državi (batinanje žandara, opetovana pritvaranja i premetačine obiteljske kuće u prvoj polovini 1919. te uznemiravanja tijekom 1920. i 1921.). Zaprijetio je i podnošenjem ostavke cijele uprave ako se revizorsko izvješće ne povuče. Zauzimanjem ponajviše Predavca, koji je pak 20-ih godina bio u upravnom odboru, potom i u ravnateljstvu Središnjega saveza hrvatskih seljačkih zadruga,⁵⁴ Kovačevićevo je izvješće najposlije na kraju 1922. „primljeno na znanje”, a gubitak novca nije bio podmiren.⁵⁵ U novine odnosno javnost dospjela je, ostavši međutim bez širega odjeka, afera koju je od druge polovine 1926. u svojem listu *Graničar*, novogradiškom glasilu Hrvatske federalističke seljačke stranke, iznio Milovan Žanić. On je napadao Kovačevića da se okoristio prodajom šuma cerničkoga vlastelinstva Novogradiškoj imovnoj općini, poslije čega je kupio mlin. Nisam našla izvore koji bi potkrijepili Žanićeve navode, ali ako njegove tvrdnje i nisu bile politički motivirane objede kojima je nastojao potpredsjednika HSS-a optužiti za korumpiranost, sam je potkopao vlastitu

11. 1. 1928., 6. Isključenje je u crtici ispod navedenoga članka, iz kojega se u pozadini iščitava i nesloga u novogradiškoj kotarskoj organizaciji, odobrio i Radić. Berić je sve Štivićeve tvrdnje opovrgnuo. Vidi: Andrija BERIĆ, „Izpravak”, *Dom*, 1. 2. 1928., 6-7.

⁵¹ Vidi bilj. 49.

⁵² Zadruga je osnovana 1902., a Kovačević joj je blagajnik bar od 1911. (vidi: „Šematizam hrvatskih seljačkih zadruga”, *Zadrugar, koledar za 1912.* (Zagreb), 46) do 1922. ili 1923. (vidi: „Šematizam hrvatskih seljačkih zadruga”, *Zadrugar, koledar za 1923.*, 42). Kalendar potom prestaju s objavljivanjem shematizama.

⁵³ Prema kalendarima Središnjega saveza hrvatskih seljačkih zadruga, Kovačević je član njegova ravnateljstva od početka 20-ih godina (vidi: „Središnji savez hrvatskih seljačkih zadruga (kao zadruga) u Zagrebu”, *Zadrugar, koledar za 1921.*, 2) do uspostave diktature 1929., kad je gotovo kompletna uprava promijenjena (vidi: „Središnji savez hrvatskih seljačkih zadruga (kao zadruga) u Zagrebu”, *Zadrugar, koledar za 1930.*, 32).

⁵⁴ Vidi: „Središnji savez hrvatskih seljačkih zadruga (kao zadruga) u Zagrebu”, *Zadrugar, koledar za 1921.*, 2 te „Središnji savez hrvatskih seljačkih zadruga (kao zadruga) u Zagrebu”, *Zadrugar, koledar za 1923.*, 31.

⁵⁵ HR-HDA-833-OFŠĐ, kut. 8, II. Djelatnost dra Šurmina u oblasti gospodarstva i socijalne politike, Omot: 7, Djelovanje dra Šurmina kao potpredsjednika Središnjeg saveza hrvatskih seljačkih zadruga 1928-1935., podomot, 1928.4. Izvadci iz izvještaja revizora Središnjega saveza hrvatskih seljačkih zadruga o poslovanju Hrvatske seljačke zadruge u Jazavici koju je kao blagajnik i poslije predsjednik vodio Dragutin Kovačević, bivši narodni poslanik, str. 1-6.

vjerodostojnost jer je, želeći naglasiti Kovačevićevo i tako nepoštenje cijeloga HSS-a, naveo i da je Kovačević bio zbog krađe osuđen na Kotarskom sudu u Novskoj.⁵⁶ Evidentno namjerno nije precizirao nadnevak te osude jer se radilo o slučaju iz 1890. u kojem je Kovačević osuđen na temelju manjkavih dokaza i bez ispitivanja na sudu.⁵⁷ Kovačević je odgovorio objašnjenjem⁵⁸ i tužbom protiv urednika *Graničara*, protiv kojega je međutim kazneni postupak bio obustavljen.⁵⁹ Naposlijetku je na početku 1928. reagirala mjesna organizacija HSS-a u Jazavici objelodanivši izjavu Kovačevićeva suoptuženika iz 1890. koji je potvrdio njegovu nevinost u tom slučaju.⁶⁰

Vjernost Stjepanu Radiću i stranci nije bila bez cijene. Kovačevića su primjerice 1919. žandari izbatinali i pritvorili,⁶¹ u listopadu 1920. u Šumetlici kraj Cernika uhićen je pod optužbom da je agitirao protiv kralja i države⁶² (vjerojatno je bio u kampanji za izbore za Ustavotvornu skupštinu). Ipak, on je, po svem sudeći, bespogovorno slijedio Radića i prihvaćao zaokrete u njegovoj politici. Ne spominje se među onim zastupnicima HRSS-a koji su bili nezadovoljni Radićevim učlanjenjem stranke u Seljačku internacionalu 1924.⁶³ Nema ga ni među onima koji su na čelu s Ljudevitom Kežmanom u drugoj polovini 1927. i na početku 1928. tražili od Radića i najužega stranačkog vodstva promjene u vođenju HSS-a i transparentnije upravljanje stranačkim financijama,⁶⁴ a prilikom rješavanja spora nastupio je, čini se, pomirljivo.⁶⁵ Dosljedno podržavajući Radićevu politiku, Kovačević je u ožujku 1925. predsjedavao sjednicom Hrvatskoga narodnog zastupstva u Zagrebu, na kojoj je zaključeno da HRSS sa Slovenskom ljudskom strankom, Demokratskom strankom i

⁵⁶ Vidi primjerice: Milovan ŽANIĆ, „Prodaja cerničkih šuma i nar. zastupnik Dragutin Kovačević”, *Graničar* (Nova Gradiška), 9. 10. 1926., 1. Da je Kovačević zbog krađe bio u zatvoru, doduše u Srijemskoj Mitrovici, bez preciziranja vremenskoga okvira navodi i Jovanović (vidi: JOVANOVIĆ, *Političke uspomene*, sv. 2, 239). Jovanovićev sud o Kovačeviću i inače je bio nepovoljan: okarakterizirao ga je kao „pokvarenoga seljaka-politikanta”, držeći njegov prilazak diktaturi oportunistom i izdajom Radića (vidi: JOVANOVIĆ, *Političke uspomene*, sv. 12, 139). Kako je sjećanja pisao naknadno, moguće je da su mu poneka i nevjerodostojna.

⁵⁷ Antun Radić opširno razlaže da je Kovačević oružničkoj postaji u Novskoj prijavljen nakon zavade s denuncijantom, što sud uopće nije uzeo u obzir. Sud je također previdio da Kovačević živi na drugom kućnom broju, a da je na onom koji je naveden u optužnici živio njegov suseljanin i suoptuženik, kod kojega je i pronađeno ukradeno željezo. Vidi: A. RADIĆ, *Sabrana djela*, sv. 12, 23-27.

⁵⁸ Dragutin KOVAČEVIĆ, „Prodaja cerničkih šuma i narodni zastupnik Dragutin Kovačević”, *Dom*, 29. 9. 1926., 2.

⁵⁹ „Tužba nar. zastupnika Dragutina Kovačevića proti našeg urednika”, *Graničar*, 1. 1. 1927., 3.

⁶⁰ Mijo SABLJIĆ, „(Izjava Andrije Kovačevića)”, *Dom*, 14. 3. 1928., 6.

⁶¹ HR-HDA-800-OFHD, kut. 2, Moral u hrvatskoj politici, str. 1-2. Hrvoj navodi da je Kovačević o tom batinanju zbog straha pripovijedao samo u najužem krugu oko Radića. O batinanju vidi i: KRIZMAN, *Korespondencija Stjepana Radića*, sv. 2, 131 te JANJATOVIĆ, *Politički teror*, 150.

⁶² PAVER, *Zbornik građe*, 400.

⁶³ HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 202-203.

⁶⁴ Opširno: MATIJEVIĆ, „Radićevac iz ‘Esplanade’”, 31-50.

⁶⁵ *Isto*, 46.

Jugoslavenskom muslimanskom organizacijom ulazi u Blok narodnog sporazuma i seljačke demokracije.⁶⁶ Prihvativši ubrzo potom sporazum s Narodnom radikalnom strankom i odricanje stranke od republikanizma, kao predsjedatelj sjednice Hrvatskoga narodnog zastupstva u srpnju te godine okrivio je Svetozara Pribičevića za dotadašnju srbijansku politiku u Hrvatskoj i njegovo „odstranjenje” držao preduvjetom sporazuma.⁶⁷ Međutim, 1927. podupro je savezništvo s Pribičevićem i stvaranje Seljačko demokratske koalicije te je i na lokalnoj razini, primjerice u veljači 1928. prilikom obnove mjesne organizacije HSS-a u Jazavici nakon smrti njezina predsjednika, među članovima promicao novi smjer stranačke politike.⁶⁸

Premda je pripadao vrhu HSS-a (Hrvoj ga je ubrajao u „glavne perjanice Radićeve stranke”),⁶⁹ iskoračivši tako iz skupine onih skupštinskih zastupnika seljaka koji su politiku HSS-a provodili na terenu, ali čiji je utjecao ostao ograničen na lokalnu razinu, dvojbena mi se čini Kovačevićev veći utjecaj na donošenje stranačkih odluka na (naj)višoj političkoj razini. Postojana politička napetost 20-ih godina (stalne smjene vlada i skupštinski izbori gotovo svake dvije godine) i odnos vlasti prema HSS-u (od čestih uhićivanja i zatvaranja predsjednika te prvaka, članova i pristaša stranke, učestale zabrane stranačkoga tiska do zabrane stranke na početku 1925.) tražili su brzo odlučivanje i djelovanje, što je Radiću bilo imanentno, ali i fizičku prisutnost članova vrha stranke u Zagrebu ili bar blizu njega. Dva seljačka potpredsjednika stranke, Kovačević i Juro Valečić,⁷⁰ stanovala su više od 100 km daleko od Zagreba: Kovačević, kako je spomenuto, u Jazavici blizu Novske, Valečić u Maslenjači blizu Đulovca. Također, nedostatak formalnoga obrazovanja goleme većine članova HSS-a postajao je to očitiji što je stranka više preuzimala političku scenu u Hrvatskoj. HSS je primjerice 1927. na oblasnim izborima osvojio vlast u oblasnim skupštinama Zagrebačke, Osječke, Splitske i Dubrovačke oblasti.⁷¹ Kako je izgledalo snalaženje oblasnih zastupnika HSS-a na toj relativno visokoj administrativnoj razini svjedoči formalno nestranački, iako jugoslavenski orijentiran, zastupnik Splitske oblasti Dujam Mikačić, koji je bio poznat kao znalac propisa općinske samouprave (od 1882. do 1925. sastavio je gotovo sve spise i proglase splitske općine).⁷² Radićev znanac (još u prosincu 1904. Radić ga je zvao da se učlani u HPSS)⁷³ kritizirao je zastupnike njegove stranke u oblasnoj skupštini, mahom seljake i „poluvaroški element”, zbog majorizacije,

⁶⁶ HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 245.

⁶⁷ [Dragutin KOVAČEVIĆ], „Unutrašnje ili moralno jamstvo i glavni preduvjet za hrvatsko-srpski sporazum”, *Dom*, 8. 7. 1925., 1.

⁶⁸ Dragutin KOVAČEVIĆ, „Obnovljena je mjestna organizacija HSS u Jazavici”, *Dom*, 7. 3. 1928., 6.

⁶⁹ HR-HDA-800-OFHD, kut. 2, Moral u hrvatskoj politici, str. 1.

⁷⁰ Drugi seljački potpredsjednik bio je Juro Valečić. O njemu opširnije: HEROUT, *Grđevačka buna i Juro Valečić*.

⁷¹ HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 329.

⁷² Opširno o njemu: KORTŠEK, *Dujam Mikačić*.

⁷³ *Isto*, 35.

podčinjavanja oblasnih interesima stranke te, usprkos nepoznavanju upravnih poslova, preuzetnosti.⁷⁴ Iako ta Mikačićeva primjedba zaslužuje detaljnije istraživanje, jasno je da je za razumijevanje funkcioniranja javne uprave i općenito političko djelovanje na višoj i visokoj razini trebala naobrazba viša od one u pučkoj školi. Indikativno je tako da potpisa dvojice seljačkih potpredsjednika stranke nema na pojedinim stranačkim dokumentima, primjerice na stranačkim predizbornim uputama iz 1924.⁷⁵ i na predizbornom proglasu iz 1927.⁷⁶ A nakon što je Radić HRSS učlanio u Seljačku internacionalu 1924., na stranku je početkom siječnja 1925. primijenjena Obznana, pa je njezino vodstvo – Radić i potpredsjednici Maček i Predavec, tajnici Juraj Krnjević i Stjepan Košutić te brat mu i Radićev zet August Košutić – uhićeno i pritvoreno.⁷⁷ Dva seljačka potpredsjednika, Kovačević i Valečić, ostala su međutim na slobodi. Nameće se zaključak da je vlast držala da je njihova izmještenost iz Zagreba ekvivalentna pritvoru, odnosno da oni, usprkos formalnom položaju potpredsjednikā stranke, neće bez dogovora s Radićem, odnosno njegovih i uputa najužega vodstva, mobilizirati stranačke članove i pristaše protiv vlasti.

Obrazac koji se, čini mi se, ponavlja od početka Kovačevićeva političkoga djelovanja u Kraljevstvu/Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca jest da je na visokoj stranačkoj razini on pratitelj, ne i (su)kreator, a kamoli inicijator, događaja i odluka, i to osobito kad je stranci trebao pokazatelj da je uspjela mobilizirati seljaštvo i uvesti ga na političku pozornicu. Određenu razinu kreacije vjerojatno je mogao iskazati na nižim razinama, odnosno u stranačkim mjesnim organizacijama, ali i to je bilo čvrsto u skladu s proklamiranom stranačkom politikom.⁷⁸

Kovačević se ne spominje među onima koji su obilazili Radića u zadnjim tjednima njegova života. Kao potpredsjednik HSS-a djelovao je u vodstvu Seljačko demokratske koalicije i na početku kolovoza 1928. bio izabran u njezin Akcioni odbor od 25 zastupnika.⁷⁹ S vodstvom i zastupnicima Seljačko demokratske koalicije prisustvovao je sredinom toga mjeseca Radićevu pogrebu.⁸⁰ Iako poznat kao vrstan govornik,⁸¹ nije bio među govornicima na ispraćaju

⁷⁴ „Grijesi se osvećuju”, *Država* (Split), 5. 3. 1927., 1.

⁷⁵ „Odredbe HRSS za izbore”, *Slobodni dom*, 3. 12. 1924., 5. Potpisali su ih potpredsjednici Maček i Predavec te tajnici Juraj Krnjević i Stjepan Košutić.

⁷⁶ „Proglas na seljački narod”, *Dom*, 3. 1. 1927., 1-2. Potpisali su ga, uz Radića, potpredsjednici Maček i Predavec i tajnici Ljudevit Kežman, Krnjević i Stjepan Košutić.

⁷⁷ JANJATOVIĆ, *Politički teror*, 232-237.

⁷⁸ Vidi bilj. 68.

⁷⁹ MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka*, 228.

⁸⁰ „Prenos tijela narodnog vodje iz kuće smrti u Seljački dom”, *Svijet* (Zagreb), 18. 8. 1928., 163.

⁸¹ Kovačevićeva načitanost i govornička nadarenost bile su zapažene već za njegova prvoga saborskog mandata (S. RADIĆ, *Devet seljačkih zastupnika*, 23). Impresionirani Hrvoj bilježi pak da je Kovačevićev spontani govor 25. studenog 1918. na Trgu bana Josipa Jelačića u Zagrebu, kojim je odricao bilo kojoj kruni pravo da vlada Hrvatskom – čak „da s neba siđe Krist Gospodin, pa da nam se ponudi za kralja, mi bismo mu odgovorili: Hvala ti Kriste Bože,

u Hrvatskom seljačkom domu, a na Mirogoju je, nakon crkvenoga obreda, govor održao drugi seljački potpredsjednik, Valečić.⁸²

Posljednji, bar tako nalazim, Kovačevićev istup uz HSS bio je sredinom 1929., kad je u Novskoj kao predsjednik ogranka Seljačke sloge u Jazavici otvorio prigodni program što su ga za blagdan sv. Petra i Pavla priredili ogranci Seljačke sloge iz Drenova Boka, Krapja, Jazavice i Novske.⁸³

U Kraljevini Jugoslaviji

Pristajanje uz Šestosiječanjsku diktaturu

Kovačević prilazi režimu na početku 1930., ali je do kontakata između predstavnika režima i Kovačevića moralo doći u drugoj polovini ili krajem 1929. godine. Kovačevićeva audijencija kod kralja, potom i predsjednika vlade Petra Živkovića 17. veljače 1930. predstavljena je u novopokrenutom *Seljačkom glasu*⁸⁴ kao „iznenadna”; Kovačević je novinarima izjavio da je od kralja zatražio da se narodu ekonomski pomogne i zaštiti ga od nesavjesnih trgovaca i lihvara.⁸⁵

Pobude režima su jasne: pokušaj slabljenja utjecaja HSS-a i, preko njezina potpredsjednika, okupljanja dijela njegovih pristaša i članova oko režima da bi se demonstriralo i u zemlji i u inozemstvu da i dio najveće hrvatske opozicijske stranke odobrava diktaturu.⁸⁶

Jasno je i zašto je Kovačević ostao uz režim i izvan hrvatskoga seljačkog pokreta do sloma Kraljevine Jugoslavije. Iako je, doduše u Srbiji, bilo političara koji su se nakon što su prišli diktaturi vratili u matičnu stranku,⁸⁷ povratak

---

ti kraljaj na nebu, ali na zemlji te nećemo!” – odjeknuo diljem Hrvatske. Vidi: HR-HDA-800-OFHD, kut. 2, Moral u hrvatskoj politici, str. 4-5.

⁸² HR-HDA-1353-GSD, Inv. br. 226, Izvještaj Predsjedničkoga ureda Kr. redarstvenoga ravnateljstva u Zagrebu Ministarstvu unutrašnjih poslova o pogrebu s popratnim govorima od 12. 8. 1928.

⁸³ „Uspjelo sijelo Seljačke sloge u Novskoj”, *Dom*, 10. 7. 1929., 5.

⁸⁴ Prvi broj *Seljačkoga glasa* izašao je 2. veljače 1930. Oko lista su okupljeni pristaše zabranjenoga HSS-a koji su prišli diktaturi. Vlasnik mu je na početku bio Ivan Radić, Stjepanov nećak, a glavni urednik lista Dragan Bubić i suradnik mu Josip Barišić bili su do 1929. također usko vezani za HSS. Vidi: HR-HDA-144-SBUO, kut. 53, 24534/1930, Izvještaj Uprave policije u Zagrebu Odjeljenju za državnu zaštitu Kr. banske uprave Savske banovine o novinama i njihovim urednicima i suradnicima od 20. 8. 1930.

⁸⁵ „Seljak Karla Kovačević kod Nj. Vel. Kralja”, *Seljački glas* (Zagreb), 22. 2. 1930., 1.

⁸⁶ Usp. STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, 95-97; BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, sv. 1, 51; IŠEK, *Hrvatska seljačka stranka*, 44-45; TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, knj. 2, 15; MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 297; DJOKIC, *Elusive Compromise*, 78-79; NIELSEN, *Making Yugoslavs*, 139-140.

⁸⁷ Predsjednik Glavnoga odbora Saveza zemljoradnika Dobrosav Tomašević pristupio je 1929. režimu uvjeren da će u novim prilikama, kad su stranke zabranjene, moći pomoći seljaštvu i zadrugarstvu te je za to nagrađen dobro plaćenom pozicijom u upravnom odboru

nekadašnjega potpredsjednika u HSS bio je nezamisliv prije svega Mačeku. On je primjerice u travnju 1932. odbacio mogućnost da se nekadašnji skupštinski zastupnici H(R)SS-a Stanko Šibenik i Nikola Precca, nakon što su demisionirali kao ministri, vrate u „narodne redove”, jer „su izdajice, koje su se prodale za svoj interes”.⁸⁸ O kolaboraciji nekadašnjega potpredsjednika s režimom u stranci se moglo misliti samo gore.

Premda je kolaboracija pojam koji se prvenstveno veže uz Drugi svjetski rat (dotad su suradnici s neprijateljem uglavnom bili okarakterizirani kao izdajice, primjer je i prethodno navedena Mačekova ocjena o Šibeniku i Precci te opaska Ivana Pernara o Kovačeviću⁸⁹), uputno ga je koristiti i u Kovačeviću slučaju. Riječ suradnja implicirala bi odnos između ravnopravnih partnera, što Kovačević i režim u Beogradu nisu bili.⁹⁰ Također, Kovačevićeva je pozicija kao kolaboranta neupitna ako se složimo sa Stephanom Gilliatom da kolaboracija postoji kad pojedinac zaključi da se ne upušta u konfrontaciju s prisilnom vlašću⁹¹ te prihvatimo njegovo tumačenje racionalizacije kolaboranata: prihvaćanje protivnika kao superiornijega i zato kolaboracije kao nužne adaptacije na nametnuta ograničenja, pokušaj kolaboranta da se, koristeći „teoriju štita”, prikaže kao branitelj i zaštitnik i tako i pred sobom i pred drugima opravda svoje ponašanje, te najposlije „manevar kroz partnerstvo”, odnosno uspostavljanje voljnijih odnosa s prisilnom vlašću temeljenih na priznavanju uzajamne ovisnosti i zajedničkih interesa.⁹²

Motivi prilaska diktaturi

O Kovačevićevim motivima služenja režimu nezahvalno je prosuđivati. Ako je i postojala, njegova pisana ostavština s kraja 20-ih i početka 30-ih godina nije sačuvana. Ne nalazim ni da su se suvremenici ili stranački suborci u svojim zapisima pobliže osvrtni na njegov politički zaokret. Kovačevićev glas i racionalizacija pristupanja diktaturi (koja slijedi Gilliatovo tumačenje) do nas su došli preko memoarskih zapisa Ilije Jakovljevića, s kojim je bio zatočen u logoru u Staroj Gradiški. Očekivano s obzirom na mjesto i vrijeme, Kovačević je svoju ulogu u režimu *post festum* nastojao minorizirati, iako je, možda i zato što nije mogao ili se nije usudio drugačije, bio uz jednoga od stupova diktature Petra Živkovića bar do skupštinskih izbora 1938. godine.

Dejan Djokic iznio je nekoliko mogućnosti koje su mogle ponukati Kovačevića da priđe diktaturi: razmimoilaženje s novim predsjednikom stranke

---

novoosnovane Privilegovane agrarne banke. Ubrzo je dao ostavku i ponovo djelovao u bivšoj stranci. Vidi: JOVANOVIĆ, *Političke uspomene*, sv. 14, 154-158.

⁸⁸ MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, sv. 1, 228.

⁸⁹ Vidi bilj. 116.

⁹⁰ Usp. ROSSOLIŃSKI-LIEBE, „Kollaboration im Zweiten Weltkrieg und im Holocaust. Ein analytisches Konzept”, 1-7.

⁹¹ GILLIATT, *An Exploration of the Dynamics of Collaboration and Non-Resistance*, 33.

⁹² *Isto*, 61-175.

Mačekom, želja da uz pomoć vladara dođe na čelo HSS-a te možda iskreno uvjerenje da će Hrvati samo uz pomoć Beograda uspjati ostvariti svoje ciljeve, odnosno ravnopravnost u zajedničkoj državi.⁹³ Objašnjenje koje je ponudio Stanko Lasić opisujući suradnju nekih književnika u kulturnim i drugim glasilima Nezavisne Države Hrvatske, „tri prizemne ali vrlo ljudske stvari koje se zovu kruh, slava i strah”,⁹⁴ može se preslikati i na Kovačevića. Odnosno, moguće je i da su u „kombinaciji čimbenika” (Djokic) zbog kojih je Kovačević prišao režimu bili i novac, častohlepnost te strah.

Prema svemu sudeći, Kovačević osim po službenoj dužnosti odnosno kao član vodstva stranke nije ni prije 1929. bio u bližem odnosu s Mačekom, zasigurno ne na način na koji je bio blizak sa Stjepanom Radićem. Uspostavom diktature stranka je zabranjena, što je onemogućilo redovno stranačko funkcioniranje u kojem je Kovačević kao potpredsjednik stranke mogao doći do izražaja bez obzira na odnos s novim predsjednikom. Najkasnije od jeseni 1929. Maček je od bivših narodnih zastupnika zahtijevao da ga bar jednom mjesečno referiraju o stanju i raspoloženju u narodu.⁹⁵ Ne nalazim je li to činio i Kovačević. Promjena unutrašnjega ustrojstva stranke, kad zbog nemogućnosti da se sastaju stranačka tijela (Skupština, Glavni odbor) vođenje stranke preuzima uzak i donekle neformalan krug Mačeku bliskih ljudi i stranačkih dužnosnika,⁹⁶ morala se osjetiti ubrzo po uspostavljanju šestosiječanjskoga režima; odnosno Kovačević je brzo morao osjetiti da nije u tom Mačekovu krugu i u najužem vodstvu stranke. U kolovozu 1930. na konferenciji banskih vijećnika i istaknutih članova bivšega HSS-a u zgradi Zagrebačke burze Kovačević je o odnosima u stranci nakon uspostave diktature izjavio da je Maček radio „bez nas ogromne većine bivših zastupnika, dakle potpunoma na svoju ruku”, okupivši oko sebe „svojih par prijatelja”.⁹⁷ Dakako, Kovačević je tada već bio uz režim i služio se i ocrnjivanjem Mačeka da privuče što više pristaša i članova bivšega HSS-a.

Glavni izvor „kruha”, odnosno prihoda Kovačevića i njegove obitelji bilo je imanje koje je veličinom od oko 8 ha ulazilo u kategoriju posjeda srednje veličine,⁹⁸ dakle onih koji su dijelom bili orijentirani prema tržištu⁹⁹ i tako ostvarivali dodatni приход. Mlin mu je prihode nesumnjivo i povećavao, premda je na području novljanskoga kotara bilo 18 mlinova.¹⁰⁰ Međutim, posao

⁹³ DJOKIC, *Elusive Compromise*, 79.

⁹⁴ LASIĆ, *Krležologija*, sv. 3, 68.

⁹⁵ STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, 94.

⁹⁶ LEČEK, „Priča o uspjehu – strategija i metode političke borbe Hrvatske seljačke stranke”, 32.

⁹⁷ HR-HDA-144-SBUO, kut. 54, 25024/1930, Kovačevićev govor u prilogu izvještaja Uprave policije u Zagrebu Odjeljenju za državnu zaštitu Ministarstva unutarnjih poslova od 24. 8. 1930.

⁹⁸ MATICKA, „Odras privredne krize (1929-1935) na položaj seljaštva u Hrvatskoj”, 281.

⁹⁹ *Isto*, 282.

¹⁰⁰ *Almanah Kraljevine Jugoslavije*, 4, 383. Kotar Novska tada je imao 28.813 stanovnika na 618 km² površine. Za usporedbu, na području susjednoga te brojem stanovnika (38.814) i

političara odnosno skupštinskoga zastupnika donosio je uz status i određenu političku moć, barem u najužoj bazi (u slučaju Kovačevića bar na području kotara Novska), i beneficije u vidu zastupničkih dnevnica.¹⁰¹ Taj je novac znatno olakšavao vođenje imanja zastupnicima seljacima, koji su ga, kako je skupštinski zastupnik Fabo Petrović objašnjavao u pismu Radiću početkom prosinca 1927., koristili za otplatu dugova, gospodarske investicije te za štednju i nadoknadu za vrijeme izdvojeno za politički odnosno stranački rad. Petrović se zauzimao za povlačenje odluke stranačkoga vrha o davanju dijela dnevnica u stranački fond,¹⁰² očito potaknut prethodnim istupom Kežmana, koji je u sporu s vodstvom stranke odbio dati dio svoje zastupničke plaće.¹⁰³ Kovačević je, kako je prethodno navedeno, tada, kao i uvijek, bio uz Radića.¹⁰⁴ Ali kad je već prihvatio ne slijediti njegova nasljednika, za to je želio biti honoriran. I bio je. Već u svibnju 1930. to su potvrđivala i britanska izvješća.¹⁰⁵ Da se Kovačević pri političkom zaokretu vodio vlastitim „probicima” držao je sredinom te godine banski vijećnik za daruvarski kotar Rikard Kreutzer iz Sirača, koji je 1927. na listi HSS-a izabran za skupštinskoga zastupnika.¹⁰⁶ A banski vijećnik Lovro Kandija, inače 1927. izabran za oblasnoga zastupnika HSS-a u Splitskoj oblasti¹⁰⁷, na upit zašto se pod Kovačevićevim predsjedanjem u Zagrebu u kolovozu 1930. sastala konferencija banskih vijećnika i viđenijih seljaka, članova bivšega HSS-a, znakovito je dobacio „da nekoji mogu i dalje da pljačkaju Beogradsku kasu”.¹⁰⁸ Pa ako se Kovačević i jest nadao „da će se oni [režim] sami upropastiti, a ja ću ljudima ipak nešto pomoći”,¹⁰⁹ čini se da njegova pomoć pri namještenjima, ako je vjerovati letku iz listopada 1932. nepoznate provenijencije, pretpostavljam ustaške, nije bila bez cijene.¹¹⁰ Da se Kovačevićeva pomoć,

---

površinom (724 km²) većega kotara Pakrac bilo je tek sedam mlinova (*Isto*, 385), a drugi susjedni kotar, Nova Gradiška, premda znatno veći od novljanskoga (49.314 stanovnika na 924 km²), imao je također 18 mlinova (*Isto*, 382).

¹⁰¹ Dnevnicе su bile izvor prihoda i drugim političarima, primjerice nekima iz Demokratske stranke, a taj je novac mnoge potom privukao Petru Živkoviću, odnosno režimu, svjedoči: RIBAR, *Politički zapisi*, sv. 2, 97.

¹⁰² KRIZMAN, *Korespondencija Stjepana Radića*, sv. 2, 653-654.

¹⁰³ MATIJEVIĆ, „Radićevac iz ‘Esplanade’”, 35-39.

¹⁰⁴ Vidi bilj. 65.

¹⁰⁵ Citirano prema: NIELSEN, *Making Yugoslavs*, 140.

¹⁰⁶ HR-HDA-144-SBUO, kut. 47, 20281/1930, Izvještaj osječkoga okružnog inspektora Upravnom odjeljenju Kr. banske uprave Savske banovine o novoimenovanim banskim vijećnicima od 17. 7. 1930.

¹⁰⁷ M. [Milostislav] BARTULICA, „Prve sjednice oblastne skupštine u Splitu”, *Dom*, 2. 3. 1927., 3.

¹⁰⁸ HR-HDA-144-SBUO, kut. 54, 25024/1930, Dopis Kr. banske uprave Savske banovine Ministarstvu unutarnjih poslova o zagrebačkoj konferenciji banskih vijećnika i viđenijih pristaša bivšega HSS-a od 25. 8. 1930.

¹⁰⁹ JAKOVLJEVIĆ, *Konklogor na Savi*, 94.

¹¹⁰ HR-HDA-145-SBODZ, kut. 98, 27603/1932, Letak priložen uz dopis novljanskoga kotarskog načelnika Odjeljenju za državnu zaštitu Kr. banske uprave Savske banovine od 18. 10. 1932. Nepoznati autor letka „čiču Karlu” naziva „seljačkim vodičem” (...) „Narod on svoj brižno / Zastupa baš svuda / Namještenja mnoga dijeli / I premješta koje kuda / Sve to čini iz

bez obzira na političko opredjeljenje molitelja, ipak tražila svjedoči i primjer Viktora Tomića.¹¹¹

Položaj potpredsjednika najjače hrvatske stranke donosio je i politički utjecaj i ugled. Uspostavom diktature, međutim, Kovačević se, barem javno, morao povući u pozadinu. Režim je zasigurno računao i na Kovačevićevu želju da nastavi s aktivnim političkim djelovanjem. A čini se da je on pokušao djelovati i nametnuti se kao politički faktor. Godine 1937., kad je čvrsti stisak diktature već bio popustio, Kovačević je reagirajući na bivšega stranačkoga kolegu Ivana Pernara, koji ga je navodno na političkom skupu HSS-a u Gornjem Rajiću nedaleko od Jazavice nazvao izdajicom i starim pijancem, a okupljene pristaše čak nagovarao da se s Kovačevićem fizički obračunaju, pripomenuo da je nakon dogovora i sporazumno s Pernarom otišao u audijenciju kralju u veljači 1930. i na povratku ga referirao o tom susretu.¹¹² Ne nalazim da mu je Pernar, kojega je prema Vladimiru Košaku pratila reputacija „haranguera – vikača, odnosno demagoškog govornika”,¹¹³ čemu u prilog idu i navodne pogrde upućene Kovačeviću, odgovorio. U Kovačevićevim navodima vjerovatno ima ponešto istine. Upitno je da li je stupio u kontakt baš s Pernarom, ali je na spomenutoj konferenciji u kolovozu 1930. izjavio da se prije negoli je odlučio javno djelovati, odnosno prići režimu savjetovao „u redovima političke gospode, ali da oni nisu željeli nikakav rad”.¹¹⁴ Kovačević se očito prije nego što je obznanio da prilazi režimu konzultirao s nekim iz vodstva stranke i/ili drugim zastupnicima HSS-a. Premda nije formalno pripadao stranačkom vrhu, Pernar bi, ranjen u skupštinskom atentatu 1928., što mu je i 30-ih godina donosilo političke bodove, osobito kod seljačkih pristaša,¹¹⁵ bio velik promidžbeni dobitak za režim. Pernar nije imao dvojbi; u kolovozu 1930. u žalbi koju je sastavio protiv presude kojom je Franjo Malčić, inače bivši zastupnik HSS-a, bio zbog protudržavnih ispada osuđen na zatvorsku kaznu utvrdio je da je Kovačević „odmetnik” i „mrtav za hrvatski narod”.¹¹⁶ Neizravna potvrda da je određena doza častohlepnosti bila prisutna u Kovačevićevoj odluci da

---

ljubavi / Bar se tako kaže / A za ljubav ipak sebi / Hiljadarke u džep slaže (...)” Da bi se od njega dobila pomoć koju uvijek obećava, treba mu obećati novac, razlagalo se dalje u letku.

¹¹¹ Vidi bilj. 219.

¹¹² Karla KOVAČEVIĆ, „Odgovor dru Pernaru. Povodom skupštine g. dra. Ivana Pernara u Rajiću”, *Jugoslovenske novine* (Zagreb), 18. 2. 1937., 5. Doduše, u izvještaju novljanskoga načelnika Kr. banskoj upravi Savske banovine od 17. siječnja 1937. ne spominju se navedene Pernarove pogrde i prijetnje upućene Kovačeviću, tek da je Pernar govorio i o „Karli Kovačeviću i sličnima, koji su htjeli stvoriti t zv. narodno jedinstvo, ono čega nikad nije bilo”. Po svemu sudeći, Pernar ih je izrekao prije ili poslije službenoga dijela skupa jer se ne spominju ni u kaznenoj prijavi koju je Kotarsko načelstvo u Novskoj 30. siječnja 1937. podnijelo protiv Pernara zbog pojedinih navoda u njegovu govoru. Vidi: HR-HDA-1353-GSD, Inv. br. 626, O zboru Ivana Pernara u Rajiću.

¹¹³ HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 010.7, Vladimir Košak, Struktura Hrvatske seljačke stranke, 27.

¹¹⁴ Vidi bilj. 97.

¹¹⁵ Vidi bilj. 113.

¹¹⁶ HR-HDA-144-SBUO, kut. 61, 29691/1930, Izvještaj Kotarskoga načelstva u Zagrebu Kr. banskoj upravi Savske banovine i banu Josipu Šiloviću od 18. 11. 1930.

pristupi režimu proizlazi i iz njegove izjave „Mislio sam da mogu i ja voditi, a mene su vodili na ularu”,¹¹⁷ kojom je Jakovljeviću sumirao svoje djelovanje 30-ih godina. Između moguće tužbe pa izvjesne osude na zatvorsku kaznu poput Predavca i perspektive da, doduše uz pomoć Beograda odnosno režima, donekle zamijeni Radića, Kovačević se odlučio za drugu soluciju.

Kovačević je Gabri Vidoviću, s kojim je bio pritvoren u Novskoj u travnju 1941.,¹¹⁸ i Jakovljeviću, koji mu je djelomično i bio sklon povjerovati, izjavio da je bio prisiljen na suradnju s režimom zbog policijskih prijetnji i straha od zlostavljanja.¹¹⁹ Maček je 1930. u zaključnom govoru na suđenju mu u Beogradu izjavio da su ga laskavim obećanjima i pozivima, potom i prijetnjama, pokušali privoljeti na suradnju s režimom,¹²⁰ pa se može pretpostaviti da je na sličan način obrađivan i Kovačević. Samo što je on pokleknuo. Doduše, Kovačević je cijelo desetljeće Kraljevstva odnosno Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca odolijevao političkim pritiscima, primjerice u srpnju 1920. prilikom dolaska regenta Aleksandra u Zagreb odbio je doći pozdraviti ga.¹²¹ Ali 1930. on je šezdesetogodišnjak koji je već prošao batinanje i uhićivanja. Također je ostao bez dugogodišnjega Radićeva političkoga vodstva i mentorstva. Prijetnje Kovačeviću mogle su doći i od tijela vlasti koja su istraživala gospodarske malverzacije. Za takav način razračunavanja s političkim protivnicima ilustrativan je primjer Predavca, koji je u prosincu 1929. zatvoren pod optužbom, među ostalim, da je pronevjerio novac Hrvatske zadružne seljačke banke te je 1930. osuđen na dvije i pol godine zatvora, pa najposlije 1933., čini se s blagoslovom režima, ubijen.¹²² I Kovačeviću je dakle režim zbog članstva u upravama gospodarskih institucija HSS-a mogao imputirati sudski proces pa zatvor. Na suđenju Predavcu Kovačevića se, premda je 20-ih godina bio potpredsjednik Hrvatskoga seljačkog doma i u ravnateljstvu Hrvatske zadružne seljačke banke te Središnjega saveza hrvatskih seljačkih zadruga, pa je dakle morao surađivati i s Predavcem, ne spominje kao člana tzv. sindikata, odnosno neprotokolirane skupine sastavljene u lipnju 1925. pretežno od vodstva stranke (Stjepan Radić, Maček, Predavec, Pavle Radić, Valečić, Juraj Krnjević, August Košutić, Fran Novljan i Stjepan Košutić) te industrijalaca Ante Janekovića i braće Milana i Josipa Prpića radi spašavanja Hrvatske zadružne seljačke banke.¹²³ Čini mi se da je zbog položaja i u banci i u stranci on morao biti članom te skupine, ali je nakon prilaska režimu njegovo ime na suđenju Predavcu izostavljeno. Tomislav Išek naveo je da je Kovačević bio prisiljen na suradnju s režimom jer je, barem prema glasinama što su kolale među

¹¹⁷ JAKOVLJEVIĆ, *Konclogor na Savi*, 95.

¹¹⁸ VIDOVIĆ, *Zapisi o živima i mrtvima*, 20.

¹¹⁹ JAKOVLJEVIĆ, *Konclogor na Savi*, 92, 325-326.

¹²⁰ GLOJNARIĆ, *Vođa govori*, 129.

¹²¹ KRIZMAN, *Korespondencija Stjepana Radića*, sv. 2, 545.

¹²² Opširnije o optužbama i suđenju Predavcu u: KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Gospodarstvo kao sredstvo političke prisile”, 220-224. Vidi i: JANJATOVIĆ, *Politički teror*, 314-317 te DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija*, 247-249.

¹²³ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Gospodarstvo kao sredstvo političke prisile”, 207-208.

Hrvatima u Drinskoj banovini, „trebao da bude kažnjen globom i hapsom za neku šumsku aferu”.¹²⁴ Moguće je, doduše, da je to bio odjek afere koju je u drugoj polovini 20-ih godina potencirao novogradiški *Graničar*.¹²⁵ Da je Kovačević bio ucijenjen držao je i Svetozar Pribičević, tek usputno zabilježivši da je Kovačević „pristao uz diktaturu da bi skinuo odgovornost za neke zločine koje je bio počinio”.¹²⁶

Premda je Kovačević Jakovljeviću tumačio da je „zbilja bio za Jugoslaviju”,¹²⁷ ne čini se da su njegovi motivi za pristupanje režimu bili ideološki. Neka osobita privrženost ideji jugoslavenstva i jugoslavenkom okviru nije očita iz Kovačevićeva djelovanja 20-ih godina, napose do 1925., dok je stranka još zastupala republikanski program, ali zacijelo jest usvojio Radićevo apostrofiranje slavenske uzajamnosti i „narodnoga jedinstva” Srba i Hrvata.¹²⁸

Političko djelovanje za diktature

U veljači 1930. u *Seljačkom glasu* bila je najavljena poklonstvena deputacija hrvatskih seljaka, „isključivo”, kako je naglašeno, dužnosnika bivšega HSS-a, kralju Aleksandru,¹²⁹ a u ožujku je objavljeno da će ju predvoditi Kovačević.¹³⁰ U sljedećim brojevima donosili su se i popisi onih koji su se prijavili za odlazak u Beograd; uz ime i prezime navodio se i socijalni status i, ako su ju imali, funkcija u HSS-u. Ciljalo se na skupštinske i oblasne zastupnike jer se predmnijevalo da će njih slijediti lokalni nižerangirani članovi i pristaše. Koncentracijom što više stranačkih prvaka i članova HSS-a oko Kovačevića režim je težio svojem seljačkom pokretu u nastajanju dati legitimnost. Seljacima su se navodno, da bi ih se potaknulo da se pridruže deputaciji, obećavali jeftini poljoprivredni krediti, porezne olakšice i sl.¹³¹ Isto tako, prilika da besplatno odu u Beograd i vladaru izravno iznesu svoje probleme da bi ubrzali njihovo rješavanje ili si osiguraju neki položaj bila je u pozadini odluke mnogih sudionika poklonstvenih deputacija.¹³² Čini se da je Kovačević i godinama

¹²⁴ IŠEK, *Hrvatska seljačka stranka*, 45.

¹²⁵ Vidi bilj. 56.

¹²⁶ PRIBIČEVIĆ, *Diktatura kralja Aleksandra*, 142. Pogrešno je, doduše, Kovačevićovo pridruživanje diktaturi i veliki skup potpore režimu iz prosinca 1930. stavio u prosinac 1929. godine.

¹²⁷ JAKOVLJEVIĆ, *Konclogor na Savi*, 93.

¹²⁸ O Radićevu shvaćanju „narodnoga jedinstva” opširnije: BIONDICH, *Stjepan Radić*, 214-215, 247 i drugdje.

¹²⁹ „Velika deputacija Nj. Vel. Kralju”, *Seljački glas*, 15. 2. 1930., 2.

¹³⁰ „Historijsku deputaciju hrvatskih seljaka predvodi Karla Kovačević”, *Seljački glas*, 15. 3. 1930., 1.

¹³¹ Tako je britanski konzul u Sarajevu izvještavao britansko Ministarstvo vanjskih poslova. Vidi: DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija*, 327.

¹³² Isto. Neki su se i uspjeli domoći položaja. Primjerice, kotarski načelnik Perušića izriješkom je 16. srpnja 1930. napisao Okružnom inspektoratu u Ogulinu za Petra Lulića iz Pazarišta, svojedobno oblasnoga zastupnika Primorsko-krajiške oblasti, da je sudjelovao u poklonstvenoj deputaciji ne iz uvjerenja, „nego od želje, da se dogura do ma kakvog položaja”, što mu

poslije svejedno bio impresioniran odazivom; Jakovljeviću je opisivao da su se ljudi dobrovoljno javljali za odlazak u Beograd „kao da će na proštenje u Mariju Bistricu”.¹³³ U deputaciji koja je 22. travnja 1930. došla u Beograd bilo je oko 1600 seljaka, najviše iz Savske banovine, ali bilo ih je i iz Primorske, Drinske i Vrbaske banovine. Kovačević je među ostalim izjavio da su hrvatski seljaci došli izložiti kralju teškoće seljačkoga života,¹³⁴ odnosno priklanjanje režimu opravdavao je brigom za ekonomski položaj seljaštva.

Kovačevićevo pristupanje diktaturi i termin velike deputacije hrvatskih seljaka koincidiraju sa suđenjem Mačeku. On je u prosincu 1929. uhićen pod optužbom da je povezan s omladincima koji su prethodno na nekoliko mjesta u Zagrebu podmetnuli bombe i pokušali podmetnuti eksploziv na tračnice kojima je prometovao vlak s poklonstvenom deputacijom kralju.¹³⁵ Režim je deputacijom pod vodstvom Kovačevića želio odaslati poruku da se seljačke mase okreću od HSS-a. U proljeće 1930. i dodatno je pokušao razbiti redove HSS-a privoljevši četvoricu njegovih bivših zastupnika (Stanka Šibenika, Nikolu Preccu, Mirka Najdorfera i Ivana Šveгла) da uđu u vladu Petra Živkovića, što je isto tako proglašavao pobjedom.¹³⁶

Bilo je ipak izvjesno da se pukom zabranom HSS-a, nadgledanjem, uhićivanjem i zatvaranjem njegovih prvaka i pristaša, cenzurom pa zabranom stranačkih glasila neće promijeniti politička orijentacija hrvatskih seljačkih masa. Svjestan Radićeve popularnosti i preko njega autoriteta HSS-a u narodu, režim je težio Radićevim „plaštem” zaogrnuti svoj seljački pokret, preko kojega je pak u svoju korist kanalizirati želju seljaštva za političkim organiziranjem.¹³⁷ U Kovačevićevu *Seljačkom glas*u (on mu je od rujna 1930. bio vlasnik, a od listopada i izdavač) pod njegovim su potpisom objavljivani tekstovi koji su slavili novo stanje u državi. Slično kao u govorima na skupovima,¹³⁸ Kovačević je, pozivajući se na Radića, napose na njegovo zauzimanje za slavensku uzajamnost te viđenje seljaštva kao temelja društva, no ne nudeći nikakav konkretan program, veličao narodno i državno jedinstvo i kralja Aleksandra te kritizirao Mačeka odnosno HSS pod njegovim vodstvom i ustaški pokret. Izravno je potvrđivao da je pokret okupljen oko njega utemeljen odozgo, odnosno da mu je utemeljitelj „sam Kralj”, među ostalim i u

---

je i uspelo te je imenovan banskim vijećnikom za kotar Perušić. Vidi: HR-HDA-1364-Izbori, Inv. br. 377.

¹³³ JAKOVLJEVIĆ, *Konclogor na Savi*, 95.

¹³⁴ „Hrvatski seljaci kod svoga kralja”, *Seljački glas*, 26. 4. 1930., 1-8.

¹³⁵ O uhićenju Mačeka i dvomjesečnom sudskom procesu u kasno proljeće 1930. pred Državnim sudom za zaštitu države u Beogradu na kojem je naposljetku oslobođen vidi: STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, 96-97; BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, sv. 1, 50-51; DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija*, 241-243.

¹³⁶ BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, sv. 1, 51; NIELSEN, *Making Yugoslavs*, 139.

¹³⁷ NIELSEN, *Making Yugoslavs*, 139.

¹³⁸ *Isto*, 142-143.

svojevršnom programatskom tekstu objavljenom u novopokrenutom kalendaru *Seljačka božićnica*¹³⁹ (koji je i nazivom evocirao kalendar zabranjenoga HSS-a).

Jakovljevićev pak navod da su 30-ih godina Kovačeviću, to jest „čiča Karli”, kako je mahom potpisivan u *Seljačkom glasu*, novinske članke i govore pisali drugi¹⁴⁰ nije provjerljiv. Ipak, indikativno je da se Kovačević do 1929. u stranačkim glasilima javljao pretežno s izvješćima o stranačkim sastancima i skupovima te o rezultatima na izborima.

Seljačka skupština održana 8. prosinca 1930. u Zagrebu široj je javnosti predstavila novi seljački pokret. Da joj je cilj bio i demonstrirati da Hrvati odobravaju novo stanje u državi izrijeком se naglašavalo u napisima u *Seljačkom glasu* kao i u Kovačevićevu pismu koje je tijekom studenoga cirkularno odašiljano s objašnjenjima o osiguranim posebnim vlakovima i besplatnim kartama za dolazak na skupštinu.¹⁴¹ Isto se isticalo i na sastancima na kojima su seljaci pozivani da u što većem broju prisustvuju skupštini¹⁴² i na kojima su im se dijelile vozne karte.¹⁴³ Izvješća kotarskih načelnika tek su donekle relevantna za procjenu potpore seljaka Kovačeviću jer su u pravilu pisana da zadovolje nadležne, ali i iz najvećega broja njih očito je da su tek besplatne karte ponukale veći broj seljaka da dođu u Zagreb.¹⁴⁴

Upravitelj zagrebačke policije Janko Bedeković procijenio je da je na skupštini bilo oko 130.000 ljudi, od kojih je vlakovima dovezeno njih 93.211. Kovačević je u govoru sebe predstavio kao nasljedovatelja Stjepana Radića nasuprot Mačeku, kojem je spočitnuo što nije prihvatio kraljevu ponudu za suradnju, i okomio se na bivše stranačke drugove Predavca te Krnjevića i Košutića, koje je, kao i Antu Pavelića, označio kao izdajice. Na tragu Radićeve retorike razlagao je da su se seljaci zbog gospodске politike koja se ne brine za seljaštvo odlučili na vlastiti put, koji im je pokazao kralj. Nakon Kovačevića na skupu su, po uzoru na prošle skupštine HSS-a, govore držali seljaci. Od njih petnaestorice, polovica je bila iz Hrvatske, četvorica iz središnje Srbije te po jedan iz Ljubljane, Bajmoka u Vojvodini te Brčkog u Bosni – još jedan pokazatelj da je režim kanio svojim seljačkim pokretom obuhvatiti cijelu Kraljevinu.

¹³⁹ Karla KOVAČEVIĆ, „Načela novoga seljačkoga pokreta”, *Seljačka božićnica, kalendar za 1931.*, 31.

¹⁴⁰ JAKOVLJEVIĆ, *Konclogor na Savi*, 91.

¹⁴¹ Pismo u ostavštini Nikole Precce, HR-DAZG-98-OPPN, kut. 2, fasc. 3, spis 12 i 13, str. 1-2. Uz pismo su odašiljane i od Kovačevića potpisane „legitimacije” za one koji će prisustvovati skupštini, pa je jedna takva, neispunjena, sačuvana i u ovom spisu.

¹⁴² Vidi primjerice opis političkoga sastanka u Pisarovini, HR-HDA-144-SBUO, kut. 64, 31725/1930, Dopis kotarskoga načelnika u Pisarovini Upravnom odjeljenju Kr. banske uprave Savske banovine od 24. 11. 1930.

¹⁴³ HR-HDA-144-SBUO, kut. 64, 32639/1930, Dopis kotarskoga načelnika iz Garešnice Odjeljenju za državnu zaštitu Kr. banske uprave Savske banovine od 5. 12. 1930. Na službenom kotarskom poljoprivrednom sastanku u Garešnici banski vijećnik Augustin Mžik podijelio je oglase i do tisuću voznih karata.

¹⁴⁴ HR-HDA-1353-GSD, Inv. br. 381, Okružnica Kr. banske uprave Savske banovine kotarskim načelstvima i predstojništvima gradske policije od 20. 11. 1930. i njihovi odgovori.

Skupštini su prisustvovali i neki prijašnji disidenti HSS-a, primjerice Toma Jalžabetić¹⁴⁵ i Nikola Nikić,¹⁴⁶ ali nisu nastupili.¹⁴⁷ Jalžabetićeva i Nikićeva nazočnost na skupštini vjerojatno je pokušaj okupljanja bivših disidenata HSS-a i njihovih pristaša oko Kovačevića. Iako se sredinom 1930. u kuloarima spominjalo da Nikić „vodi Karla Kovačevića i njegove”,¹⁴⁸ ne nalazim potvrdu za taj navod.

Kovačević se, dakako, okoristio suradnjom s režimom. Već u svibnju 1930. vraćen je, odnosno kooptiran u ravnateljstvo Središnjega saveza hrvatskih seljačkih zadruga¹⁴⁹ (bio je član do 1933.).¹⁵⁰ U srpnju je imenovan bankim vijećnikom Savske banovine za kotar Novska.¹⁵¹ Bansko vijeće bilo je savjetodavni organ banu, no bez utjecaja na rješavanje i donošenje odluka u poslovima upravnih vlasti,¹⁵² ali je taj položaj uz izdašne dnevnice¹⁵³ donosio i druge novčane dodatke (putni troškovi i različite dotacije kao karte za besplatan prijevoz).¹⁵⁴ Ne nalazim da je ostvario vidljiviju djelatnost ni u jednom od navedenih tijela. Nakon pak skupštinskih izbora u studenom 1931. – na kojima se moglo glasati samo za vladinu listu jer ih je opozicija, koja je prema novom izbornom zakonu mogla nastupiti samo sa zajedničkom listom, bojkotirala¹⁵⁵ – prva postava pristaša diktature popunjava Narodnu skupštinu. Kovačević je tako bez protukandidata – jer, da bi birači imali dojam biranja, u nekim su kotarima na vladinoj listi bila dva ili tri kandidata koja su 20-ih godina pripadala različitim političkim opcijama¹⁵⁶ – izabran za skupštinskoga zastupnika,¹⁵⁷ potom, čini se po kraljevu nalogu,¹⁵⁸ i za potpredsjednika Narodne skupštine.¹⁵⁹

¹⁴⁵ O Jalžabetiću opširno: KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Trnoviti životni put đurđevačkoga političara Tome Jalžabetića”.

¹⁴⁶ O Nikiću kratko: BIONDICH, *Stjepan Radić*, 210-211.

¹⁴⁷ HR-HDA-144-SBUO, kut. 64, 32756/1930, Izvještaj načelnika Uprave policije u Zagrebu Odjeljenju za državnu zaštitu Ministarstva unutarnjih poslova o seljačkoj skupštini u Zagrebu od 8. 12. 1930.

¹⁴⁸ MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, sv. 1, 79.

¹⁴⁹ „Središnji savez hrvatskih seljačkih zadruga (kao zadruga) u Zagrebu”, *Zadrugar, koledar za 1931.*, 32.

¹⁵⁰ Nema ga na popisu članova uprave za 1934. Vidi: „Središnji savez hrvatskih seljačkih zadruga, zadruga s. o. j. u Zagrebu”, *Zadrugar, koledar za 1934.*, 33.

¹⁵¹ „Imenovanje bankih vijeća”, *Seljački glas*, 5. 7. 1930., 3.

¹⁵² O Banskom vijeću, njegovu djelokrugu i nadležnostima te kriterijima i načinu postavljanja bankih vijećnika u: GRGIĆ, *Između režimske ideologije i potreba građana*, 267-292.

¹⁵³ *Isto*, 270.

¹⁵⁴ *Isto*, 284.

¹⁵⁵ Opširnije o stavovima vodstava Seljačko demokratske koalicije i opozicijskih stranaka u Srbiji prema izborima i mogućnosti formiranja jedne zajedničke zemaljske liste: STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, 117-124 i DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija*, 71-72.

¹⁵⁶ DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija*, 71.

¹⁵⁷ „Izabrani narodni poslanici”, *Seljački glas*, 13. 11. 1931., 1.

¹⁵⁸ MATKOVIĆ, TROGRLIĆ, *Političke bilješke Ante Trumbića*, sv. 1, 674.

¹⁵⁹ „Konstituiranje poslaničkog kluba i glavnog klubskog odbora”, *Seljački glas*, 11. 12. 1931., 2.

Kovačević je na početku 30-ih godina bio izraziti eksponent režima. To ga je učinilo i metom pristaša ustaškoga pokreta. Naime, za razliku od mirotvornosti HSS-a, ustaše su kao odgovor na režim i režimske represalije, a s ciljem stvaranja samostalne hrvatske države, promicali terorističko djelovanje, napose demonstrativne atentate na predstavnike režima i napade na istaknute objekte.¹⁶⁰ Tako je 1931. tijekom istrage osumnjičenih za ubojstvo novogradiškoga načelnika i Kovačevićeva bliskoga suradnika od početka diktature Andrije Berića utvrđeno da su pristaše ustaškoga pokreta u domovini već na kraju 1930. planirali ubiti i Kovačevića.¹⁶¹ Potvrdio je to u zapisima i Milan Lukac, jedan od optuženih za sudjelovanje u atentatu na Berića. Od planiranoga se atentata na Kovačevića, kojemu se namjeravalo podmetnuti eksploziv u dimnjak kuće, međutim odustalo jer „negdje se nešto primijetilo”.¹⁶² Možda je saznanje o atentatu razlog što su kotarska načelstva Savske banovine dobila nalog banske vlasti da se Kovačevića „diskretno” prati ako i kada dođe u njihov kotar i da se štiti njegova imovina.¹⁶³ Pristaše ustaškoga pokreta nastavili su s terorističkim djelovanjem – najpozicioniranija njihova žrtva u Hrvatskoj bio je Mirko Najdorfer, ubijen 1933.,¹⁶⁴ a najposlije su 1934. uspjeli organizirati i atentat na kralja Aleksandra u Marseilleu¹⁶⁵ – pa je malo vjerojatno da je Kovačevićev status štićene osobe otklonio atentat. Po svem sudeći, odustali su od Kovačevića jer, premda je on do 1935. nastavio obnašati visoke pozicije u vlasti, više nisu držali da bi se njegovim ubojstvom mogao ostvariti politički preokret i slabljenje režima u Jugoslaviji.

Već sredinom 1930. ban Savske banovine Josip Šilović Kovačevićевой je „akciji”, premda je morao znati tko je u njezinoj pozadini, predviđao neuspjeh baš zato što je „započela na vrhovima”, dakle sa skupštinskim i oblasnim zastupnicima i predsjednicima mjesnih organizacija HSS-a, i predstavljajući se na zborovima i skupštinama umjesto u „sitnom radu” sa seljacima.¹⁶⁶ Usprkos poslovičnoj potrebi načelnika da zadovolje bansku vlast, novljanski kotarski načelnik u studenom iste godine oprezno je izvještavao da su neki u kotaru nezadovoljni Kovačevićem, „naročito u pogledu sitnih intervencija”. Vjerojatno je Kovačević od onih koji su od njega tražili uslugu tražio da otvoreno podupru režim, a možda čak novčanu ili neku drugu naknadu, a oni su, doslovno prihvativši kraljev manifest od 6. siječnja 1929. da između naroda i kralja više nema posrednika, držali da im „ne treba posrednika niti kod drž.[avnih]

¹⁶⁰ JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 215-245. Detaljnije o pojedinim ustaškim terorističkim akcijama i posljedičnoj reakciji vlasti u: DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija*, 280-300.

¹⁶¹ JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 238-239. Vidi i: HR-HDA-1363-PS, Inv. br. 2381, Izvještaji Kotarskoga načelstva u Pakracu Okružnom inspektoratu u Osijeku od 2. i 8. 3. 1931.

¹⁶² LUKAC, „Zaboravljeni hrvatski mučenik”, 317.

¹⁶³ HR-HDA-145-SBODZ, kut. 2, 501/1930, Dopis Kr. banske uprave Savske banovine 27. 12. 1930. svim kotarskim načelstvima.

¹⁶⁴ JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 240.

¹⁶⁵ *Isto*, 298-315.

¹⁶⁶ HR-HDA-144-SBUO, kut. 61, 29691/1930, Dopis bana Savske banovine predsjedniku Vlade od 30. 11. 1930.

vlasti¹⁶⁷. Bilo je nemoguće postići da svi seljaci u Kraljevini ili bar u njezinu hrvatskom dijelu budu politički suglasni s Kovačevićem i režimom, čak i da Kovačevićeva „akcija”, poslužimo se riječju bana Šilovića, nije bila tako očigledno dirigirana. Ali režim je ustrajno pokušavao što više seljaka okupiti oko Kovačevića, pa su tijekom 1931. po uzoru na spomenuti zagrebački skup slično koreografirani manji skupovi održavani svaki tjedan po raznim mjestima.¹⁶⁸ Duskoro je, potvrđivali su to i izvještaji iz kotareva¹⁶⁹, postalo evidentno da usprkos financijskoj i organizacijskoj potpori vlasti seljaštvo ne slijedi Kovačevića.

Uz očitu političku represiju, koja je posljedično morala proizvesti više ili manje izražen otpor, koji se potom nastojao suzbi(ja)ti jačom represijom, na nemogućnost režima da konsolidira političke prilike u zemlji utjecala je i Velika gospodarska kriza. Ona se u jugoslavenskom gospodarstvu izrazitije primjećuje tijekom 1931., u industriji je na vrhuncu 1932., a u poljoprivredi, ponajviše se ogledajući u padu cijena poljoprivrednih proizvoda i nemogućnosti njihove prodaje, 1933. godine. Potom je slijedio postupni oporavak.¹⁷⁰ Iako sredinom 1931. novljanski kotarski načelnik zaključuje, ili bar tako prikazuje nadležnima, da je stanovništvo zadovoljno režimom i pod utjecajem je Kovačevića,¹⁷¹ ubrzo ipak notira rastući proturežimski stav dijela stanovništva, čiji uzrok ponajviše nalazi u gospodarskoj krizi koja je uzrokovala niske cijene seljačkih proizvoda te „vrlo slabo” stanje poljoprivrednika, koji teško mogu udovoljavati obvezama prema državi, odnosno plaćati porez.¹⁷² Ako je gospodarstvo „seljaka iz Jazavice” i osjetilo posljedice krize, ono ih je moralo bolje podnositi od okolnih seljačkih posjeda. U novljanskom su kotaru naima u ukupnom broju posjeda prevladavali oni veličine od 2 do 5 ha,¹⁷³ dakle posjedi na kojima je vlasnik s članovima svoje obitelji radio za sebe i svoje potrebe.¹⁷⁴ Kovačević se tako izdvajao i veličinom imanja (njegovo je imalo 8 ha) i političkim statusom u vlasti, odnosno bliskošću režimu, što je njegovu gospodarstvu jamčilo priljev gotovoga novaca i otklanjanje možebitnih poteškoća. Već takvim položajem teško da je mogao zadobiti širi krug pristaša.

Općejugoslavenska politička stranka koja je trebala proširiti političku osnovicu režima osnovana je u prosincu 1931., kad je na sjednici skupštinskih zastupnika obznanjeno ime stranke, Jugoslavenska radikalna seljačka

¹⁶⁷ HR-HDA-144-SBUO, kut. 61, 29691/1930, Dopis Kotarskoga načelstva u Novskoj banu Savske banovine od 18. 11. 1930.

¹⁶⁸ NIELSEN, *Making Yugoslavs*, 140.

¹⁶⁹ STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, 134.

¹⁷⁰ MATICKA, „Odras privredne krize (1929-1935) na položaj seljaštva u Hrvatskoj”, 278.

¹⁷¹ HR-HDA-1363-PS, Inv. br. 2217, Izvještaj Kotarskoga načelstva u Novskoj Okružnom inspektoratu Savske banovine u Osijeku od 1. 7. 1931.

¹⁷² HR-HDA-144-SBUO, kut. 61, 29691/1930, Izvještaj Kotarskoga načelstva u Novskoj Odjeljenju državne zaštite Kr. banske uprave Savske banovine od 3. 9. 1931.

¹⁷³ MATICKA, „Odras privredne krize (1929-1935) na položaj seljaštva u Hrvatskoj”, 359.

¹⁷⁴ *Isto*, 281.

demokracija, i donesen njezin privremeni program.¹⁷⁵ Kovačević je 1932. ušao u predsjedništvo stranke¹⁷⁶ te je 1933., kad je stranci promijenjeno ime u Jugoslavenska nacionalna stranka (JNS), imenovan njezinim potpredsjednikom.¹⁷⁷ Pod njegovim su okriljem u novljanskom kotaru na kraju 1932.¹⁷⁸ i početkom 1933. osnivani stranački mjesni ogranci¹⁷⁹, u travnju te godine i kotarska organizacija.¹⁸⁰ U travnju je predvodio pristaše iz Hrvatske na središnji stranački zbor u Niš,¹⁸¹ dakle režim je u njemu i dalje vidio nekakav politički faktor. Kovačević je kratkim govorom pozdravio zbor kao manifestaciju snage i jamstvo državnoga i narodnoga jedinstva.¹⁸² Niški je zbor, međutim, baš poput primjerice onoga u Zagrebu u prosincu 1930., bio sve osim manifestacije snage i popularnosti režima.¹⁸³ Kovačevićeva pak vidljivija pozicija u vlasti, bio je potpredsjednik i Narodne skupštine i režimske stranke, nije ojačala njegovu poziciju niti režimu privukla nove pristaše. Posve suprotno. Čini se da je postao omraženiji, pa izvještaji iz Novske bilježe učestalije verbalne ispade protiv Kovačevića (počinitelji su redom kažnjavani).¹⁸⁴

Razdoblje od 1935. do sloma Kraljevine Jugoslavije

Široko rasprostranjeno nezadovoljstvo političkim i ekonomskim prilikama u zemlji očitivalo se na skupštinskim izborima 1935. godine. U promijenjenim političkim okolnostima nakon ubojstva kralja Aleksandra, princ namjesnik Pavle distancirao se od JNS-a, pa njegovih najistaknutijih ličnosti nije bilo u vladi koju je na kraju 1934. formirao Bogoljub Jevtić, koji je pak na skupštinskim izborima u svibnju 1935. predvodio vladinu, ne listu JNS-a. Listu Udružene opozicije predvodio je Maček. Ostavši bez podrške Dvora i državnoga aparata, JNS se osuo, mnogi njegovi prvaci i članovi napuštaju ga

¹⁷⁵ O ustrojavanju stranke vidi: STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, 133-135 i DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija*, 124-134.

¹⁷⁶ „Predsjedništvo glavnog odbora J. R. S. D.”, *Seljački glas*, 12. 8. 1932., 6.

¹⁷⁷ „Vrhovno vodstvo stranke”, *Seljački glas*, 28. 7. 1933., 9.

¹⁷⁸ HR-HDA-144-SBUO, kut. 192, 1/1933, Izvještaj Kotarskoga načelstva u Novskoj Odjeljenju za državnu zaštitu Kr. banske uprave Savske banovine od 31. 12. 1932. i 629/1933, Izvještaj Kotarskoga načelstva u Novskoj Upravnom odjeljenju Kr. banske uprave Savske banovine od 4. 2. 1933.

¹⁷⁹ HR-HDA-1363-PS, Inv. br. 3082, Mjesečni izvještaji Kotarskoga načelstva u Novskoj Odjeljenju za državnu zaštitu Kr. banske uprave Savske banovine od 3. 2. i 2. 3. 1933.

¹⁸⁰ HR-HDA-1363-PS, Inv. br. 3082, Mjesečni izvještaj Kotarskoga načelstva u Novskoj Odjeljenju za državnu zaštitu Kr. banske uprave Savske banovine od 3. 5. 1933.

¹⁸¹ DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija*, 132.

¹⁸² „Veliki zbor JRSD u Nišu”, *Politika* (Beograd), 24. 4. 1933., 3.

¹⁸³ DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija*, 131-133.

¹⁸⁴ Usp. primjerice HR-HDA-1363-PS, Mjesečni izvještaji Kotarskoga načelstva u Novskoj Odjeljenju za državnu zaštitu Kr. banske uprave Savske banovine od 3. 5. 1933. (Inv. br. 3082) te 3. 4., 4. 9. i 3. 11. 1934. (Inv. br. 3510).

ili si nastoje osigurati poziciju na vladinoj listi.¹⁸⁵ Kovačević je bio među onim članovima stranke na čelu s generalom Živkovićem koji su se kandidirali na vladinoj listi. Vjerojatno je prihvaćen i zato što se računalo da može polučiti uspjeh u kotaru u kojem je političku karijeru gradio preko tri desetljeća. Nema izvještaja o Kovačevićevu agilnijem agitiranju. Na kraju travnja održao je nekoliko pouzdanih dogovora.¹⁸⁶ Kovačević je osvojio 3096 glasova nasuprot 3323 glasa koliko ih je dobio kandidat s liste Udružene opozicije Josip Palaić, koji je izabran u Narodnu skupštinu.¹⁸⁷ Tako je i potvrđena pozicija Kovačevića kao političara s kojim nove režimske snage ne računaju.

Društvena angažiranost nije bila strana Kovačeviću, od njega se kao političara i očekivala, a 30-ih godina se i intenzivirala. Na početku 1936. potvrđena su pravila Kulturno-prosvjetnoga doma „Kraljević Tomislav”, smještenog u zgradi Hrvatske seljačke zadruge u Jazavici. Vlasnici su mu, uz Dobrovoljno pogrebno katoličko društvo župe Gornji Rajić, bile dvije organizacije iz Jazavice kojima je na čelu bio Kovačević, Dobrovoljna vatrogasna četa u Jazavici i Roždaniku te četa sokolskoga društva u Novskoj.¹⁸⁸ Moguće je da je novim društvom Kovačević želio nadomjestiti nepostojanje ogranka Seljačke sloge u Jazavici. Naime, nakon izbora 1935. rad ogranaka te kulturne organizacije usko vezane uz HSS intenzivno se obnavlja,¹⁸⁹ ali ne i onaj u Jazavici, što pokazuje da je usprkos porazu na izborima 1935. Kovačević u svojoj najužoj političkoj bazi zadržao snažan utjecaj (doduše, u drugoj polovini 30-ih godina, možda poslije izbora 1938. na kojima je Kovačević i opet poražen,¹⁹⁰ u Jazavici je obnovljena mjesna organizacija HSS-a¹⁹¹). Kovačević je 30-ih godina dakle na čelu vatrogasnoga društva i sokolske čete. Vatrogasno društvo koje je povezivalo dva sela, Jazavicu i Roždanik, osnovano je 1928. Nemam podatak o okolnostima osnivanja (prije ili poslije skupštinskoga atentata) i je li Kovačević u društvu i službeno djelovao od početka, ali je s obzirom na njegovu političku važnost njegova uloga u bilo kojoj udruzi u malom selu poput Jazavice morala biti odlučujuća, ako ne i presudna. Hrvatski sokol u Novskoj

¹⁸⁵ O odbacivanju JNS-a, formiranju Jevtićeve vlade i stranačkim previranjima u opoziciji pred izbore 1935. vidi: STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, 275-311.

¹⁸⁶ HR-HDA-1363-PS, Inv. br. 3988, Izvještaj Kotarskoga načelstva u Novskoj Odjelenju za državnu zaštitu Kr. banske uprave Savske banovine od 3. 5. 1935.

¹⁸⁷ *Statistika izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5 maja 1935*, 49. Kovačevićeve novine donijele su drugačiji omjer glasova, pa je objavljeno da je Kovačević dobio 2044 glasa, dok ih je Palaiću pripisano gotovo dvostruko više, čak 4055. Vidi: „Izborni rezultati u svih devet banovina”, *Seljački glas*, 10. 5. 1935., 2.

¹⁸⁸ HR-HDA-144-SBUO, kut. 277, 521/1936, Dopis Kr. banske uprave Savske banovine Upravnom odjelenju Ministarstva unutarnjih poslova od 4. 2. 1936. o odobrenju pravila Društva.

¹⁸⁹ LEČEK, *Seljačka sloga*, 14.

¹⁹⁰ Vidi bilj. 210.

¹⁹¹ Vidi: HR-HDA-1353-GSD, Inv. br. 1112, Tužba mjesne organizacije u Jazavici sa susjednim organizacijama u Roždaniku i Borovcu „Vodstvu Hr. selj. stranke” protiv načelnika općine Rajić iz 1940.

osnovan je 1911.¹⁹² Istaknuti članovi HSS-a djelovali su u Hrvatskom sokolskom savezu,¹⁹³ no ne nalazim da mu je Kovačević bio član ili da je bio član sokolske čete u Jazavici, koja se po svemu sudeći ustrojava na kraju 1927. ili tijekom 1928.¹⁹⁴ Posve drugačije značenje sokolstvo poprima nakon proglašenja diktature 1929. godine. Ukidaju se Jugoslavenski sokolski savez, Srpski sokol „Dušan Silni” i Hrvatski sokolski savez i osniva se Sokol Kraljevine Jugoslavije, koji promiče integralno jugoslavenstvo, a članstvom i djelovanjem u njemu vlasti su mjerile stupanj nečije ispravnosti i podobnosti.¹⁹⁵ Tako je i Kovačević od početka 30-ih godina vidljivo djelatan u tom sokolu kao starješina sokolskoga društva u Novskoj (u sklopu kojega je djelovala četa u Jazavici).¹⁹⁶ Dodatni znak njegove lojalnosti režimu jest i djelovanje u četničkom udruženju u Jazavici. Podupirani od režima, a s ciljem omasovljenja organizacije koja je promicala unitarno jugoslavenstvo, od ranih 30-ih godina XX. stoljeća i na hrvatskom su području osnivani pododbori Udruženja četnika za slobodu i čast otadžbine.¹⁹⁷ Udruženje u Jazavici osnovano je 15. veljače 1935. (ako je njegovo osnivanje bilo predizborna taktika koja je Kovačeviću trebala na skupštinskim izborima privući glasače srpske nacionalnosti, pokazala se promašenom); ako ne prije, Kovačević mu je na čelu na početku 1936. godine. Međutim, udruženje u nešto više od godinu dana od osnivanja nije ostvarilo primjetno djelovanje, pa je novljanski kotarski načelnik u travnju 1936. predlagao njegovo formalno raspuštanje.¹⁹⁸

¹⁹² „Sokolska statistika”, *Hrvatski Sokolski koledar za godinu 1913.* (Zagreb), 1912., 179.

¹⁹³ Maček je 1897. u zagrebačkom Hrvatskom sokolu izabran za „prednjačkoga pripravnika” te je 1922., nakon što se Hrvatski sokolski savez osamostalio od Sokolskoga saveza Srba, Hrvata i Slovenaca, imenovan njegovim vođom. Vidi: „Vodje Hrvatskog Sokolskog Saveza”, *Hrvatski sokol* (Zagreb), lipanj i srpanj 1922., 92-93. Potom njegovo sokolsko djelovanje, čini se, posustaje, vjerojatno zbog izrazitijega bavljenja politikom. Doduše, i letimičnim pogled na članstvo Hrvatskoga sokolskog saveza 1928. svjedoči da su mu članovi bili i mnogi prvaci HSS-a, primjerice Ljubomir Maštrović, Niko Ljubičić, Živan Kuveždić, Ivan Banković, Petar Gvozdić, Nikola Precca. Vidi: „Hrvatski sokolski savez”, *Hrvatski sokol, kalendar za godinu 1928.* (Zagreb), 1928., 128, 130, 134, 139, 141.

¹⁹⁴ „Hrvatski sokolski savez”, *Hrvatski sokol, kalendar za godinu 1928.*, 1928., 130, 141. Kalendar za 1927. godinu ne navodi sokolsku četu u Jazavici.

¹⁹⁵ DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija*, 117-120.

¹⁹⁶ K., „Veliko sokolsko slavlje u Jazavici”, *Seljački glas*, 11. 12. 1931., 9.

¹⁹⁷ JELIĆ-BUTIĆ, Četnici u Hrvatskoj, 14-16.

¹⁹⁸ HR-HDA-144-SBUO, kut. 285, 2354/1936, Omot: Pododbori „Udruženja četnika” na teritoriju Savske banovine – podaci. Dopis Kotarskoga načelstva u Novskoj Kr. banskoj upravi Savske banovine od 19. 4. 1936. Ni udruženje u Jazavici ni druga četnička udruženja u Savskoj banovini nisu bila organizirana na osnovi Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima iz 1931. Četnički pododbori bili su lokalne organizacije Udruženja četnika u Beogradu, nisu bili prijavljeni upravnim vlastima, odnosno *de jure* nisu ni postojali. Tako se na kraju 1935. pristupilo njihovoj zabranjivanju prema čl. 67. Zakona o unutrašnjoj upravi. Vidi: HR-HDA-144-SBUO, kut. 266, 4955/1935, Dopis Kr. banske uprave Savske banovine Odjeljenju za državnu zaštitu Ministarstva unutarnjih poslova od 22. 10. 1935.

Usprkos, pokazalo se Pirovoj, pobjedi na izborima 1935., Jevtićeva vlada zamijenjena je onom Milana Stojadinovića.¹⁹⁹ S njim na čelu ubrzo je osnovana nova režimska stranka, Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ).²⁰⁰ To je pak rezultiralo dodatnim osipanjem JNS-a, koji je nakon skupštinskih izbora 1935. sveden na viđenije ličnosti. U kotaru Novska, uzimam ga i opet kao primjer zbog Kovačevića, kojemu je to bila politička baza, tako je bilo već na kraju 1934. JNS je u tom kotaru bio utjelovljen u Kovačeviću i Karli (Dragutinu) Hercegu,²⁰¹ koji su prema novljanskom kotarskom načelniku uživali „ugled” kao političke ličnosti, a ne kao prvaci stranke.²⁰² Nakon skupštinskih izbora 1935. većina Hrvata okuplja se oko HSS-a, koji je te godine ustrojio mjesne i kotarsku organizaciju,²⁰³ a pretežiti dio srpskoga stanovništva postupno prilazi JRZ-u.²⁰⁴ Tako početkom 1937. JNS gotovo da nije imao svojih organizacija u kotaru,²⁰⁵ pa su one početkom 1938. bile „likvidirane” zbog neaktivnosti.²⁰⁶ Kovačević i Herceg su, jer u HSS nisu mogli, a u JRZ-u ih nisu trebali, ostali uz ostatke JNS-a. Pa kad je dio JNS-a na čelu s Petrom Živkovićem s ciljem rušenja Stojadinovićeve vlade pred skupštinske izbore 1938. ušao u tehničku suradnju s Mačekom,²⁰⁷ Herceg je u kotaru Novska postavljen za nositelja jedne od dvije Mačekove, odnosno liste Udružene opozicije²⁰⁸, a Kovačević je predvodio jednu od tri liste Udružene opozicije u novom kotaru Okučani (osnovan 1. studenog 1938.). Rajić s Jazavicom bio je pripojen okučanskom kotaru, pa se možda računalo da će Kovačević, koji je prema osvojenim glasovima na izborima 1935. donekle imao političku bazu bar u tom dijelu novoga kotara, preoteti neke glasove kandidatu JRZ-a. Okučanski kotarski načelnik tek sumarno napominje da su svi kandidati tijekom studenoga te godine imali

¹⁹⁹ Opširno o izbornim rezultatima 1935. i formiranju vlade na čelu s Milanom Stojadinovićem: STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, 311-320 i STOJKOV, *Vlada Milana Stojadinovića*, 9-40.

²⁰⁰ STOJKOV, *Vlada Milana Stojadinovića*, 47-58.

²⁰¹ Herceg je bio član HSS-a, potom pristaje uz Kovačevića i diktaturu. Nakon općinskih izbora 1933. bio je na čelu općine Novska Vanjska. Na općinskim izborima 1936. nastupio je s izvanstranačkom listom (dodatni dokaz o rasulu JNS-a), koja je uspjela osvojiti tek četiri glasa. Vidi: HR-HDA-1364-Izbori, Inv. br. 252, Omot Općinski izbori Novska 1933. i Omot Novska – općinski izbori 1936.

²⁰² HR-HDA-1363-PS, Inv. br. 4229, Izvještaj Kotarskoga načelstva u Novskoj Kr. banskoj upravi Savske banovine od 28. 1. 1935.

²⁰³ HR-HDA-1363-PS, Inv. br. 4731, Tromjesečni izvještaj Kotarskoga načelstva u Novskoj Odjeljenju za državnu zaštitu Kr. banske uprave Savske banovine od 3. 1. 1936.

²⁰⁴ HR-HDA-1363-PS, Inv. br. 4731, Tromjesečni izvještaj Kotarskoga načelstva u Novskoj Odjeljenju za državnu zaštitu Kr. banske uprave Savske banovine od 4. 6. 1936.

²⁰⁵ HR-HDA-1363-PS, Inv. br. 4912, Tromjesečni izvještaj Kotarskoga načelstva u Novskoj Kr. banskoj upravi Savske banovine od 6. 4. 1937.

²⁰⁶ HR-HDA-1363-PS, Inv. br. 5220, Mjesečni izvještaj Kotarskoga načelstva u Novskoj Odjeljenju za državnu zaštitu Kr. banske uprave Savske banovine od 4. 2. 1938.

²⁰⁷ BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, sv. 1, 361-362.

²⁰⁸ HR-HDA-1363-PS, Inv. br. 5220, Mjesečni izvještaj Kotarskoga načelstva u Novskoj Odjeljenju za državnu zaštitu Kr. banske uprave Savske banovine od 3. 12. 1938.

političke sastanke sa svojim pristašama, pa vjerojatno i Kovačević.²⁰⁹ Na izborima je pobijedio kandidat vladine stranke.²¹⁰

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Zahvaljujući memoarskim zapisima Đorđa Miliše, Gabre Vidovića i napose Ilije Jakovljevića dokumentirano je posljednje razdoblje Kovačevićeva života. Ubrzo po uspostavi Nezavisne Države Hrvatske u travnju 1941.²¹¹ Kovačević je pritvoren u Novskoj.²¹² Ustaška je vlast evidentno brzo djelovala na pacifikaciji i potom eliminaciji mogućih protivnika, pa su uz Kovačevića među ostalima pritvoreni i lokalni mladi komunisti braća Veljko i Nedjeljko Rađenović, koji su poslije ubijeni,²¹³ te skupštinski zastupnik HSS-a Palaić, koji je ubrzo pušten na slobodu, prilazeći potom ustaškom pokretu.²¹⁴ Kovačević je očito imao posrednih kontakata s obitelji jer je, doznajući da mu supruga²¹⁵ ne uspijeva pronaći oporuku, napisao i poslao joj novu datiranu s 1. svibnja te godine.²¹⁶ Među tamničarima je istaknuti položaj držao povratnik iz ustaške emigracije i poslije ustaški potpukovnik Viktor Tomić,²¹⁷ koji je, čini se, imao i osobnih razmirica s Kovačevićem. Tomić je naime svojedobno radio na željezničkoj stanici u Novskoj, odakle je bio otpušten zbog izazivanja nereda u pijanom stanju.²¹⁸ Za gubitak posla odgovornim je držao Kovačevića, koji se, kad je doznao za razlog otpuštanja, nije htio zauzeti za njega.²¹⁹ Kovačević je tako pretučen već u Novskoj,²²⁰ pa ponovo u Zagrebu, kamo je ubrzo bio spro-

²⁰⁹ HR-HDA-1363-PS, Inv. br. 5224, Mjesečni izvještaj Kotarskoga načelstva u Okučanima Odjeljenju za državnu zaštitu Kr. banske uprave Savske banovine od 5. 12. 1938.

²¹⁰ HR-HDA-1363-PS, Inv. br. 5576, Tromjesečni izvještaj kotarskoga načelstva u Okučanima Upravnom odjeljenju Kr. banske uprave Savske banovine od 4. 1. 1939.

²¹¹ „Domaći ustaše” iz Jazavice i Roždanika uhitili su ga već u noći 16. 4. 1941. Vidi: *Rajić i okolina u narodnooslobodilačkoj borbi*, 13.

²¹² Detaljnije o Kovačevićevim zatvorskim danima u Novskoj vidi: VIDOVIĆ, *Zapisi o živima i mrtvima*, 15-26.

²¹³ GREGORIĆ, *NOB u sjeveroistočnoj Hrvatskoj 1942. godine*, 49.

²¹⁴ JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, 58.

²¹⁵ To mu je bila treća supruga, Julia r. Slišurić, s kojom se vjenčao 1937. (vidi: BULJAN, HORVAT, *Žrtve Drugoga svjetskoga rata i poraća*, 175) da mu vodi kućanstvo (vidi: JAKOV-LJEVIĆ, *Konclogor na Savi*, 91).

²¹⁶ „Iz zaostavštine Dragutina-Karle Kovačevića”, 37-38.

²¹⁷ O Tomiću vidi: Aleksandar VOJINOVIĆ (A. V.), „Tomić, Viktor”, 401.

²¹⁸ Nakon što je u noći 16. travnja 1933. u gostionici u Novskoj Tomić, tada željeznički pripravnik, u pripitu stanju izjavljivao „Ja ću voditi masu” s povicima „Heil Hitler”, protiv njega je proveden postupak te je, jer mu to nije bio prvi sličan ispad, od Direkcije željeznica u Zagrebu zatraženo da ga se premjesti. Vidi: HR-HDA-1363-PS, Inv. br. 3082, Mjesečni izvještaj Kotarskoga načelstva u Novskoj Odjeljenju za državnu zaštitu Kr. banske uprave Savske banovine od 3. 5. 1933. Poslije se doznalo da se Tomić odselio u Zagreb. Vidi: HR-HDA-1363-PS, Inv. br. 3511, Tromjesečni izvještaj Kotarskoga načelstva u Novskoj Odjeljenju za državnu zaštitu Kr. banske uprave Savske banovine od 3. 7. 1934.

²¹⁹ JAKOV-LJEVIĆ, *Konclogor na Savi*, 89.

²²⁰ VIDOVIĆ, *Zapisi o živima i mrtvima*, 23-24.

veden.²²¹ Zatočen je potom u Jasenovcu, pa u Staroj Gradiški.²²² Jakovljević je detaljno opisao zatvorsku svakodnevicu koju je dijelio s Kovačevićem i najposlije njegovo mučenje i ubojstvo u ranim jutarnjim satima 6. srpnja 1942.²²³ Smrti Kovačevića, staroga političara bez političke važnosti i pristaša, dakle za režim poprilično bezopasnog (iako su kriteriji za otpremanje „nepoćudnih i pogibljivih osoba” u logore bili rastezljivi²²⁴), kumovala je ponajviše osobna nesnošljivost Viktora Tomića, koji za njegovo ubojstvo dobio i prešutno odobrenje najviše instance u logoru, zapovjednika Vjekoslava Luburića.²²⁵

Zaključak

Dragutin Kovačević jedan je od onih HSS-ovih zastupnika seljaka iz čijega je životopisa vidljivo koliko je ta stranka uspjela u ostvarivanju svojega cilja – učiniti seljaka političkim subjektom. Biran je za saborskoga zastupnika 1910., u Ustavotvornu skupštinu 1920. te u Narodnu skupštinu 1923., 1925. i 1927. godine. Od 1923. do 1929. bio je i potpredsjednik H(R)SS-a. Za života Stjepana Radića dosljedno ga je, usprkos nemalim pritiscima, slijedio te podržavao njegove političke zaokrete. Njegov je pak utjecaj na donošenje stranačkih odluka na (naj)višoj razini bio po svemu sudeći nevelik. Proizlazilo je to ponajviše iz načina na koji je strankom upravljao Radić, koji je odluke donosio pretežito samostalno i brzo, te Kovačevićeva prebivališta, živio je u Jazavici, i nedostatka formalnoga obrazovanja, koje je postajalo sve važnije što je stranka više preuzimala političku scenu u Hrvatskoj. Premda je Kovačević svoju kolaboraciju sa šestosiječanjskim režimom naknadno racionalizirao (strah od političkoga progona i mogućega zlostavljanja, pomoć narodu), njegovi motivi pristupanja diktaturi, premda se o njima može tek nagađati, vjerojatno su višeslojni (razmimoilaženje s Vladkom Mačekom, težnja da (p)ostane relevantan politički faktor odnosno častohlepnost, novac). Bio je najviše rangirani dužnosnik HSS-a koji se priklonio diktaturi. Pokušaj režima na početku 30-ih godina da s njim na čelu formira svoj seljački pokret koji je trebao kanalizirati potrebu seljaštva za političkim djelovanjem doživio je neuspjeh. Očito se držalo da time Kovačevićev politički kapital nije potrošen, jer je 1931.

²²¹ JAKOVLJEVIĆ, *Koncligor na Savi*, 92.

²²² *Isto*, 22-24. Usp. i: MILIŠA, *U mučilištu-paklu Jasenovac*, 185.

²²³ JAKOVLJEVIĆ, *Koncligor na Savi*, 139-144, 149-150, 152-154. O Kovačevićevoj smrti vidi i: MILIŠA, *U mučilištu-paklu Jasenovac*, 189-190. Nadnevak Kovačevićeve smrti poznat je prema satu koji je neposredno prije ubojstva Kovačević dao Jakovljeviću. Vidi: JAKOVLJEVIĆ, *Koncligor na Savi*, 139. Inače se navode i drugi nadnevc: BULJAN, HORVAT, *Žrtve Drugoga svjetskoga rata i poraća*, 175, 179, donose 6.-7. srpnja 1942., a da je Kovačević „umro” 8. srpnja 1942. javljeno je njegovoj obitelji u travnju 1943. iz Kotarskoga suda u Novskoj. Vidi prijepis u: „Iz zaostavštine Dragutina-Karle Kovačevića”, 38-39.

²²⁴ PERŠEN, *Ustaški logori*, 125.

²²⁵ Upitan o Kovačeviću, povjerenik odnosno Luburić „odmahnuo je rukom” (JAKOVLJEVIĆ, *Koncligor na Savi*, 70), prepustivši ga tako „na milost i nemilost” službujućima u logoru (*Isto*, 150).

postavljen i za potpredsjednika Narodne skupštine te režimske Jugoslavenske nacionalne stranke. Diktaturi je, međutim, prišao tek dio prvaka i članova HSS-a, koji, kao ni Kovačević, nisu za sobom povukli hrvatske seljačke mase, pa Kovačevićeva biografija 30-ih godina pokazuje jedan pravac raslojavanja članova HSS-a te promašen pokušaj režima da dezintegrira redove najveće hrvatske stranke. U promijenjenim političkim prilikama u Kraljevini Jugoslaviji u drugoj polovini 30-ih godina formira se nova režimska stranka i teži sporazumu s HSS-om kao političkim predstavnicima hrvatskoga naroda, pa je Kovačević naposljetku politički marginaliziran. Njegovo pak ubojstvo u ustaškom logoru u Staroj Gradiški upućuje i na represivno lice režima Nezavisne Države Hrvatske.

Arhivski izvori

HR-DAZG-98-OPPN: Hrvatska, Državni arhiv u Zagrebu, fond 98, Odvjetnička pisarnica Precca Nikola.

HR-HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb:

- fond 144-SBUO: Savska banovina. Upravno odjeljenje.
- fond 145-SBODZ: Savska banovina. Odjeljak upravnog odjeljenja za državnu zaštitu.
- fond 800-OFHD: Osobni fond Hrvoj Dragutin.
- fond 815-OR: Obitelj Radić.
- fond 833-OFŠĐ: Osobni fond Šurmin Đuro.
- fond 1353-GSD: Građanske stranke i društva (Grupa VI).
- fond 1363-PS: Politička situacija (Grupa XXI).
- fond 1364-Izbori: Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (Grupa XXIII).
- fond 1561-SDS RSUP SRH: Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske.

Objavljeni izvori

Almanah Kraljevine Jugoslavije, IV. jubilarni svezak (1929-1931), ur. Viktor Manakin. Zagreb: Glavno uredništvo Almanaha Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu, 1932.

GLOJNARIĆ, Mirko, ur. *Vođa govori. Ličnost, izjave, govori i politički rad vođe Hrvata Dra Vladka Mačka*. Zagreb: Tiskara „Danica”, 1936.

„Iz zaostavštine Dragutina-Karle Kovačevića b. podpredsjednika Hrvatske Republikanske Seljačke Stranke”. *Anali NOR-a Novska* 3 (1980), br. 6: 29-39.

JAKOVLJEVIĆ, Ilija. *Koncligor na Savi*. Zagreb: Konzor, 1999.

JOVANOVIĆ, Dragoljub. *Političke uspomene*, sv. 2: *Saznanja*. Beograd: Kultura; Arhiv Jugoslavije, 1997; sv. 12: *Registar ličnih imena*. Beograd: Kultura; Pravni fakultet Univerziteta; Arhiv Srbije i Crne Gore „Filip Višnjić”, 2008; sv. 14: *Medaljoni*, knj. 2. Beograd: Službeni glasnik, 2008.

KRIZMAN, Bogdan. *Korespondencija Stjepana Radića*, sv. 2. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1973.

MAČEK, Vlado. *Memoari*. Zagreb: Hrvatska seljačka stranka, 1992.

MATKOVIĆ, Stjepan; TROGRLIĆ, Marko. *Političke bilješke Ante Trumbića*, sv. 1-2. Zagreb; Split: Hrvatski institut za povijest; Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, 2019.

MILIŠA, Đorđe. *U mučilištu-paklu Jasenovac*. Zagreb: Pisac, 1945.

PAVER, Josipa, ur. *Zbornik građe za povijest radničkog pokreta i KPJ 1919-1920.: Dvor, Glina, Ivanić-Grad, Kostajnica, Kutina, Novska, Petrinja*. Sisak: Historijski arhiv Sisak, 1970.

Prvo jugoslovensko narodno predstavništvo izabrano 8. novembra 1931. godine. Beograd: Č. M. Mitrinović, 1931.

RIBAR, Ivan. *Politički zapisi*, sv. 2. Beograd: Prosveta, 1949.

Statistika izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5 maja 1935 godine. Beograd: Narodna skupština Kraljevine Jugoslavije, 1938.

ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, Marina; MATIJEVIĆ, Zlatko, prir. *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919 (izabrani dokumenti)*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008.

VIDOVIĆ, Gabro. *Zapisi o živima i mrtvima*. Zagreb: Mladost, 1961.

Tisak

Dom / Slobodni dom (Zagreb), 1908, 1910-1911, 1913, 1920, 1922-1929.

Država (Split), 1927.

Glasnik županije požeške (Požega), 1911.

Graničar (Nova Gradiška), 1926-1927.

Hrvatske novine (Virje), 1906.

Hrvatski narod (Zagreb), 1905.

Hrvatski sokol (Zagreb), 1922.

Hrvatski sokol, kalendar (Zagreb), 1928.

Hrvatski Sokolski koledar za godinu 1913. (Zagreb), 1912.

Jugoslovenske novine (Zagreb), 1937.

Jutarnji list (Zagreb), 1913.

Politika (Beograd), 1933.

Seljačka božićnica (Zagreb), 1931.

Seljački glas (Zagreb), 1930-1933, 1935.

Svijet (Zagreb), 1928.

Zadrugar, kalendar (Zagreb), 1911, 1921, 1923, 1931, 1934.

Literatura

BIONDICH, Mark. *Stjepan Radić, the Croat Peasant Party, and the Politics of Mass Mobilization, 1904-1928*. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 2000.

BOBAN, Ljubo. *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja*, knj. 1. Zagreb: Liber, 1974.

BULIĆ, Ivan. „Politika Hrvatsko-srpske koalicije uoči Prvoga svjetskog rata 1907. – 1913.” *Časopis za suvremenu povijest* 44 (2012), br. 2: 415-453.

BULJAN, Alojz; HORVAT, Franjo. *Žrtve Drugoga svjetskoga rata i poraća na području bivšeg kotara/općine Novska*. Novska: Ogranak Matice hrvatske Novska, 2006 [prošireno, dopunjeno i ispravljeno izdanje].

DJOKIC, Dejan. *Elusive Compromise. A History of Interwar Yugoslavia*. London: Hurst & Company, 2007.

DOBRIVOJEVIĆ, Ivana. *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.

GILLIATT, Stephan. *An Exploration of the Dynamics of Collaboration and Non-Resistance*. Lewiston; Queenston; Lampeter: The Edwin Mellen Press, 2000.

GREEN, Philip J. „Austria-Hungary, Army, 1914-1918”. U: *The European Powers in the First World War. An Encyclopedia*. New York; London: Garland Publishing, Inc., 1996, 85-88.

GREGORIĆ, Pavle. *NOB u sjeveroistočnoj Hrvatskoj 1942. godine*. Zagreb: Stvarnost, 1978.

GRGIĆ, Stipica. *Između režimske ideologije i potreba građana: Savska banovina 1929-1939*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, 2020.

HEROUT, Vjenceslav. *Grđevačka buna i Juro Valečić*. Umag: Comgraf, 2010.

HORVAT, Rudolf. *Hrvatska na mučilištu*. Zagreb: Školska knjiga, 1992 [pretisak izdanja iz 1942.].

IŠEK, Tomislav. *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929-1941*. Sarajevo: Institut za istoriju, 1991.

JANJATOVIĆ, Bosiljka. *Politički teror u Hrvatskoj 1918. – 1935*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2002.

JAREB, Mario. *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.

JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta. *Četnici u Hrvatskoj 1941. – 1945*. Zagreb: Globus, 1986.

JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta. *Hrvatska seljačka stranka*. Zagreb: Globus, 1983.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. *Dr. Đuro Basariček: socijalno i političko djelovanje*. Zagreb: Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, Zavod za socijalni rad, 2008.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, MIRA. „Gospodarstvo kao sredstvo političke prisile: u povodu šezdesete godišnjice ubojstva Josipa Predavca”. *Časopis za suvremenu povijest* 25 (1993), br. 2-3: 203-224.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. „Trnoviti životni put đurđevačkoga političara Tome Jalžabetića: (1853. – 1937.)”. U: *Đurđevečki zbornik: v povodu 70. obljetnice živlejna Đuke Tomerlina-Picoka*, ur. Velimir Piškorec. Đurđevac, 1996, 248-257.

KORTŠEK, Josip. *Dujam Mikačić*. Split: Muzej grada Splita, 1963.

KRLEŽA, Miroslav. *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*. Zagreb: Zora, 1957.

LASIĆ, Stanko. *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži*, knj. 3: *Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska (10. 4. 1941 – 8. 5. 1945)*. Zagreb: Globus, 1989.

LEČEK, Suzana. „Priča o uspjehu – strategija i metode političke borbe Hrvatske seljačke stranke (1918-1941)”. U: *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, ur. Zorislav Lukić i Hrvoje Petrić. Zagreb: Matica hrvatska; Povijesno društvo Križevci; Zaklada braće Radić, 2015, 27-48.

LEČEK, Suzana. *Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925. – 1941.)*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2005.

LUKAC, Milan. „Zaboravljeni hrvatski mučenik”. *Hrvatska revija* (München; Barcelona) 35 (1985), br. 2: 313-327.

MATICKA, Marijan. „Odras privredne krize na (1929-1935) na položaj seljaštva u Hrvatskoj”. *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 8 (1976): 277-364.

MATIJEVIĆ, Zlatko. „Radićevac iz ‘Esplanade’”. Prilog poznavanju političke biografije vlč. dr. Ljudevita Kežmana (1927./1928.). *Pilar* 4 (2007), br. 2: 31-50.

MATKOVIĆ, Hrvoje. *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić, 1999.

MATKOVIĆ, Hrvoje. *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1972.

NIELSEN, Christian Axboe. *Making Yugoslavs. Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 2014.

PAVLEK MIŠKINA, Mihovil. „A djeca?”. U: *Sabrana djela*, knj. 1: *Proza*, ur. Zvonimir Kulundžić. Koprivnica: Ogranak Matice hrvatske Koprivnica, 1968, 61-64.

PERŠEN, Mirko. *Ustaški logori*. Zagreb: Globus, 1990.

PRIBIČEVIĆ, Svetozar. *Diktatura kralja Aleksandra*. Zagreb: Globus, 1990.

RADIĆ, Antun. *Sabrana djela*, sv. 12: *Narod i Sabor*. „Dom” 1911.-1912. Zagreb: Seljačka sloga, 1938.

RADIĆ, Stjepan. *Devet seljačkih zastupnika izabranih prvi put po proširenom izbornom pravu u banskoj Hrvatskoj. Pogled na politički njihov rad (sa slikama)*. Zagreb: Slavenska knjižara, 1912.

RADONIĆ VRANJKOVIĆ, Paulina. „Kovačević, Karla (Dragutin, Karlo)”. U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2009, 769-770.

Rajić i okolina u narodnooslobodilačkoj borbi. Novska: OO SUBNOR-a Novska; Muzej revolucije Novska; Mjesna zajednica Rajić, 1988.

ROSSOLIŃSKI-LIEBE, Grzegorz. „Kollaboration im Zweiten Weltkrieg und im Holocaust. Ein analytisches Konzept”. *Docupedia-Zeitgeschichte*. Pristup ostvaren 6. 10. 2023. https://docupedia.de/zg/Rossolinski-Liebe_kollaboration_v2_de_2020.

SABOTIĆ, Ines; MATKOVIĆ, Stjepan. „Saborski izbori i zagrebačka izborna tijela na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće”. *Društvena istraživanja* 14 (2005), br. 1-2: 157-183.

STOJKOV, Todor. *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935*. Beograd: Prosveta, 1966.

STOJKOV, Todor. *Vlada Milana Stojadinovića (1935-1937)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1985.

TUĐMAN, Franjo. *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918-1941*, knj. 2: 1928-1941. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1993.

VOJINOVIĆ, Aleksandar (A. V.). „Tomić, Viktor”. U: *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945*. Zagreb: Minerva, 1997, 401.

SUMMARY

A Contribution to the Biography of Dragutin Karla Kovačević

On the basis of archival records, contemporary newspapers and relevant literature, this paper addresses the political biography of Dragutin Kovačević (1870-1942). His political path is described in chronological order, taking in his membership in the Croatian Peasant Party where he was vice-president from 1923 to 1929 and on the list of which he was elected as member of parliament and later as representative of the assembly. It addresses his co-option by the 6 January Dictatorship in 1930, during which period, he was vice-president of the Yugoslav National Party and the National Assembly and finally his experiences in the concentration camps of the Independent State of Croatia. His position in the Croatian Peasant Party and his reasons for adherence to the regime are examined.

Keywords: Croatian Peasant Party; people's representatives; Dragutin Kovačević; 6 January Dictatorship; camps of the Independent State of Croatia